

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ»

Виконав:

студент 2 курсу, групи ЗМмв-2
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

Шаповалов Геннадій Миколайович

Керівник – кандидат історичних наук,

професор Павлюк Віктор Володимирович

Рецензент -

Робота допущена до захисту

(протокол № __ засідання кафедри міжнародних відносин від ____ 2021 року

Завідувач кафедри міжнародних відносин: _____

Тетяна СИДОРУК

м. Острог – 2021 р.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1 Модель гібридної війни та її відображення в концептуальних документах Російської Федерації	9
1.2 Аналіз напрямів впливу Російської Федерації на пострадянському просторі	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ВПЛИВУ РФ НА ДЕРЖАВИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ	26
2.1. Спроби посилення політичного впливу	26
2.1.1. Політичний вплив на держави Західного регіону	28
2.1.2. Політичні інтереси РФ у Закавказзі	33
2.2 Використання механізмів економічного тиску	43
2.2.1. Економічний вплив РФ на держави Західного регіону	45
2.2.2. Економічна залежність держав Закавказзя	48
2.3. Військовий вплив РФ на пострадянському просторі	57
2.4. Інформаційний аспект посилення позицій РФ	68
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З РФ	78
3.1 Політичний та економічний вплив РФ на Україну	78
3.2 Розвиток оборонних спроможностей України	85
3.3 Посилення співпраці та взаємодії з іноземними країнами та міжнародними безпековими організаціями	91
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	100

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

CSD – (Centre Studies of Democracy) Центр вивчення демократії

GFSIS – (Georgian Foundation for Strategic and International Studies) Грузинського фонду стратегічних та міжнародних досліджень

RT – (Russia Today) Росія сьогодні

USIA – (United States Information Agency) Інформаційне агентство США

ВО – Військовий округ

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

ЗВТ – Зона вільної торгівлі

КДБ – Комітет державної безпеки

МССБ - Міжнародні сили сприяння безпеці

НАТО – (North Atlantic Treaty Organization) Північноатлантичний альянс

НУО – Неурядова організація

ОДКБ – Організація договору про колективну безпеку

ПП – прямі іноземні інвестиції

ПМР – Придністровська Молдавська Республіка

РМ – Республіка Молдова

СК – Стратегічний командувач

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СОТ – Світова організація торгівлі

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ФСБ – Федеральна служба безпеки

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Протягом десятиліть після розпаду Радянського Союзу в 1991 році російські лідери були зосереджені на усуненні збитків та поверненні позицій впливу у світі, які, на їх думку, гідна велика нація. Пострадянський простір тут відігравав важливу роль, оскільки саме йому судилося відчувати на собі всі методи російського впливу починаючи від збройних зіткнень у конфліктах і закінчуючи пропагандою та гібридною війною. Простіше кажучи, Кремль хотів, щоб Росію знову розглядали як велику державу.

Оцінюючи зовнішню політику Росії, важливо розуміти боротьбу за фундаментальні питання, які мучать російських правителів, політиків та аналітиків протягом століть: Яке місце Росії у світі? Чи є Росія частиною Заходу? Чи, можливо, вона займає особливе місце у світі, що відображає її унікальну культурну, релігійну та ідеологічну спадщину та геополітичне положення, що межує з Європою та Азією?

Українська криза 2014 року стала поворотним моментом для Росії. Були попереджувальні знаки ще в 2007 році, коли Путін виступив з промовою на Мюнхенській конференції з безпеки, в якій осуджував Захід і ясно дав зрозуміти всім, що пострадянський простір сфера впливу виключно Росії. Сьогодні Путін змінив курс, намагаючись побудувати альтернативну глобальну цивілізацію, що співпрацює з іншими не західними державами.

Звісно, ця цивілізація буде повністю охоплювати колишні радянські республіки, хочуть вони цього чи ні. Росія буде намагатися затягнути всіх по черзі до так званого «русского мира», що відродити новий Радянський Союз версії 2.0. Тому актуальність теми полягає у дослідженні напрямів російського впливу на пострадянському просторі, способів, які використовує Росія для тиску на своїх партнерів та методів, що дозволяють їй протистояти санкціям та обмеженням зі сторони Заходу.

Стан наукової розробки теми. Дослідження проблем нової Східної Європи загалом і окремих країн зокрема, проводили українські та зарубіжні експерти, політологи з різних наукових центрів та «фабрик думок». Важливі

праці Б. Мельниченка, Ю. Романенка, Ф. Нахмадової, М. Темницького, М. Бугрія, Р. Рахімова, Е. Осланда та інших, в яких подано загальне бачення проблем та можливі шляхи їх вирішення як на глобальному, так і на регіональному рівні.

Науковці та експерти з різних галузей знань проводили численні дослідження інструментів впливу РФ у регіоні і прийшли до висновку, що Росія у Східній Європі має розгалужену мережу взаємовідносин на всіх рівнях міжнародного та міжлюдського спілкування. Вони проаналізували відносини Росії з країнами нової Східної Європи, і визначили ступінь політичного, економічного, військового та інформаційного впливу. Звісно, не дуже багато зроблено досліджень по деяких країнах нової Східної Європи, таких як Молдова або Вірменія, оскільки українська наукова думка не вважає їх ключовими акторами у регіоні, хоча це явно не відповідає дійсності і від цих країн багато чого залежить.

Загалом, незважаючи на те, що актуальність досліджуваної теми постійно зростає, є потреба у реалізації досліджень, які б розкривали як особливості безпекової ситуації в регіоні, так і стосувалися шляхів мінімізації військових викликів, давали прогностичну оцінку впливу ситуації в регіоні на політичне середовище світу в цілому.

Метою дипломної роботи є дослідження інструментів впливу Російської Федерації на пострадянському просторі на сучасному етапі.

Реалізації мети сприятиме розв'язання наступних **завдань**:

- Дослідити зміст дефініцій «гібридна війна», її основні складові і їх відтворення у державних документах РФ;
- Охарактеризувати основні напрями впливу РФ;
- Дослідити наслідки політичного впливу РФ на пострадянському просторі;
- Описати інформаційний аспект гібридної війни Росії;
- Визначити характер співпраці України з іноземними державами та міжнародними організаціями задля протистояння російській агресії.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика РФ на теренах нової Східної Європи.

Предметом є інструменти впливу РФ на пострадянському просторі.

Хронологічні рамки: у кваліфікаційній роботі розглядається період 2014-2021 років, де нижньою межею є 2014 рік, період початку українсько-російської війни, анексія Криму, накладання економічних санкцій на РФ та початок проведення Росією політики самоізоляції та імпортозаміщення, а верхньою межею є сучасний етап міжнародних відносин, коли тривають репресії з боку Лукашенка в Білорусі, продовжує нагнітатися напруженість на Кавказі після Другої Карабахської війни, а до влади у Молдові приходять проєвропейські сили на чолі з Майєю Санду.

Географічні рамки дослідження: у роботі розглядається регіон Східної Європи, а точніше країни, які колись входили до складу Радянського Союзу і отримали незалежність у 1991 році, а саме Білорусь, Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан, Вірменія та Росія, яка виступає регіональним лідером. Частково розглядається регіон Центральної Азії, в контексті співпраці з країнами Східної Європи у енергетичній сфері.

Методи дослідження: під час написання дипломної роботи мною були використані наступні методи дослідження: описовий (метод дозволив описати загальні методи впливу Росії на країни регіону), моделювання (дозволив змоделювати можливі сценарії бойових дій в Україні, на Кавказі тощо), аналіз (вдалося проаналізувати вплив пропаганди на держави регіону), прогностичний (завдяки методу було зроблено прогнози розвитку регіону в цілому і окремих країн зокрема щодо протидії російському впливу), порівняльний (вдалося дізнатися як змінилися теоретичні засади політичного, економічного, військового та інформаційного впливу РФ за кілька років).

Аналіз джерельної бази: в основу дипломної роботи покладено велику кількість матеріалів, що стосуються зовнішньої політики країн регіону, зокрема документи видані профільними міністерствами у Росії, Україні, Грузії

Азербайджані тощо; військовими відомствами та генеральними штабами пострадянських країн.

Також в основу дипломної роботи увійшли військові договори, доктрини та стратегії, що дозволило краще зрозуміти напрями політики країн у регіоні та по відношенню одна до одної. Зокрема договір про припинення бойових дій між Вірменією та Азербайджаном.

До того ж у дипломній роботі розглядались матеріали різних політичних експертів щодо ролі і призначення регіональних гравців та наслідки впливу Росії на ці країни.

Джерельна база є досить репрезентативною та сприяє реалізації дослідження. Велика кількість матеріалів міжнародних експертів, фабрик думок та аналітичних центрів, яка була опрацьована і використана в роботі, дозволила розкрити основні досліджувані аспекти теми та дала ґрунтовні відповіді на поставленні питання.

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можна використовувати під час розробки навчальних програм; для підготовки фахівців у галузі міжнародних відносин, політології. Теоретичні напрацювання автора, висновки та практичні рекомендації можуть бути використані у навчальному процесі для читання курсів «Сучасні тенденції у міжнародних відносинах», «Регіональні проблеми у сучасних міжнародних відносинах» та ін.

Наукова новизна отриманих результатів та особистий внесок дослідника полягають у тому, що на основі застосування сучасної методики наукового пізнання, використання комплексного міждисциплінарного підходу, розроблено авторське бачення інструментів впливу Російської Федерації на теренах нової Східної Європи, автор спробував показати вплив зовнішньої політики РФ на формування геополітичної карти на теренах колишнього СРСР. Наукова новизна конкретизується у таких теоретичних висновках та практичних рекомендаціях: на рівні магістерської роботи системно досліджено інструменти впливу РФ на нові держави Східної Європи з метою встановлення політичного диктату на зазначених теренах; запропоновану авторську постановку проблем, що полягає

у комплексному підході до вивчення питань зовнішньої політики РФ щодо держав нової Східної Європи, виокремлено інструменти впливу російської держави на держав-сусідів.

Апробація дослідження: у ході роботи над магістерською роботою було використанні матеріали, які були опубліковані автором у наукових джерелах. Стаття «Модель гібридної війни в концептуальних документах Російської Федерації» була використана у дипломній роботі, а також опублікована на сайті наукового блогу Національного університету «Острозька академія».

Структура роботи зумовлена об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Обсяг роботи – 107 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Модель гібридної війни та її відображення в концептуальних документах Російської Федерації

Термін «гібридна війна» використовується політичними аналітиками, військовими керівниками, міжнародними організаціями та ЗМІ для охоплення широкого кола нетрадиційних дій, які, не мають об'єднуючого контексту. Однак сприймати гібридну війну як безглуздий жарт неправильно, оскільки вона вже набула загальноживаного рівня, особливо щодо спостережень за російською зовнішньою політикою. Те, чого не вистачає гібридній війні, – це загальна теорія, яка слугуватиме змістом для її використання і яка допомагає відрізнити її від інших видів «війни». Що важливо, теорія може полегшити розуміння впливу гібридної війни на звичайне стримування, захисні союзи та значущі протидії.

Огляд існуючих визначень та позицій щодо ідеї гібридної війни виявили, що існує розрив між сучасним мисленням та основним розумінням стратегії, війни та державної влади. Найбільш поширені визначення гібридної війни надто вузько зосереджуються на поєднанні звичайних, нерегулярних, терористичних та злочинних організацій і тактик – іноді включаючи інформаційну кампанію підтримки та кібервійну [26]. Гібридна війна також приписується всіляким державним та недержавним суб'єктам, розмиваючи очевидні відмінності між могутнім актором, який використовує власні методи, та слабшим суб'єктом, засоби агресії якого обмежені. На основі цих спостережень було сформульовано таку гіпотезу: в умовах тотальної війни держава застосовуватиме всі інструменти своєї національної могутності для досягнення своєї стратегічної мети, але визначальним інструментом буде військове забезпечення держави. В умовах обмеженої війни прихильність національної влади зазвичай обмежується стратегічною метою, і застосовуватиметься лише сила, необхідна для досягнення цілі. Обидва ці завдання створюють певний ризик для агресора. Якби держава намагалася досягти одних і тих самих стратегічних цілей за допомогою всіх елементів влади, зберігаючи свою військову силу, цілі війни були б переслідуювані в мирний час та за допомогою гібридної суміші політичної війни

та обмеженого насильства [51]. Існуюча модель потенційних форм політичної та військової війни тоді могла б послужити більш широким прорізом для тестування гібридної війни.

Методи, використані для цього дослідження, включали коротке вивчення природи стратегічної теорії та міждержавної влади. Оскільки сучасна Росія була обрана для обмеження незалежних змінних, російська політична та військова теорія була досліджена у її сучасних та радянських формах ознак схильності до гібридної війни. Потім було проведено слідчий аналіз трьох випадків - російсько-грузинської війни 2008 року, анексії Криму 2014 року та війни 2014–2015 років на Сході України з використанням моделі Калларда і Фабера щодо можливих форм війни [57]. Результати цього дослідження вказують на те, що гібридна війна – це спосіб синхронізації діапазону можливих засобів для досягнення бажаної мети при мінімізації ризиків, пов'язаних з прямим військовим протистоянням. Росія Путіна стає дедалі авторитарнішою, наступально-реалістичною державою; вона має високий ступінь централізованого контролю над усіма сферами національної влади, єдність стратегічного бачення і, мабуть, схильність порушувати суверенітет інших держав у мирні часи. Росія має три стратегічні теми, які формують її цілі: зміцнення Путіна при владі; домінування Росії на пострадянському просторі; і відновлення Росії як світової держави [30]. У Грузії Росія створила, а потім і заморозила конфлікти етнічних повстанців, як пункт важеля грузинської політики. Як в Грузії, так і в Україні Москва займалася політичними диверсіями, озброювала довірені групи, маніпулювала економічними умовами та застосовувала різні рівні насильства для досягнення стратегічних цілей роками до короткого запровадження більш традиційних форм військової війни. У Грузії та Криму Росія маскувала динамічну зміну статусу-кво за іншими світовими подіями і утримувала рівень насильства нижче порогу, який може спричинити іноземне втручання. На Донбасі Росії не вистачило чітких стратегічних цілей і вона намагалася скористатися успіхом Криму, тоді як світова увага була зосереджена на Україні, що призвело до дорогої війни, яка загострилася і ризикувала втручанням Заходу [30]. У всіх трьох випадках

гібридна війна тривала і після зменшення відкритої війни, оскільки Москва працювала над тим, щоб не дати опозиційним урядам створити стабільне демократичне середовище та відновити суверенний контроль над своїми територіями.

Наслідки для політики полягають у тому, що оборонні союзи та очікування стримування від воєнних загроз є недостатніми, коли вони обмежуються захистом від вузького спектра військових дій. Путін знає, що не може перемогти Захід військовим шляхом, і, незважаючи на те, що брязкає ядерною шаблею, він прагматичний і розважливий у своїх розрахунках щодо побудови сильної російської держави, тобто він відступить, перш ніж переступити межу, яка ризикує зруйнувати його уряд. Путін – реаліст, який вважає, що лише Росія може гарантувати безпеку Росії. Міжнародне співтовариство, домовленості та дипломатичні запевнення – це інструменти, які він застосує до російських інтересів і відкине їх при перших незручностях [42]. Швидше за все, Путін націлиться на будь-який західний вплив у Росії і збереже ініціативу щодо майбутніх дій, розпалюючи та заморожуючи конфлікти в країнах ближнього зарубіжжя, щоб примусити своїх сусідів та як засіб проти західного «втручання». Нарешті, Путін вірить у відносну природу влади. Він не лише продовжуватиме нарощувати свою військову силу та демонструвати її світові, але він буде прагнути використати тріщини в тому, що, на його думку, є його головними геополітичними конкурентами – США, Європейським Союзом та НАТО [28]. Гібридна війна – це засіб для роботи над усіма цими темами, зберігаючи при цьому здатність використовувати системи глобалізованого, взаємопов'язаного та відкритого Заходу для побудови альтернативної реальності, де порушник миру може сприйматися як захисник.

Отже, 18 березня 2014 року стабільність міжнародного порядку була порушена, коли президент Росії Володимир Путін підписав офіційне прийняття Криму та міста Севастополя до складу Російської Федерації, завершивши майже безкровну окупацію півострова менш ніж за місяць. Хоча захоплення такої великої частини стратегічної території у суверенної нації, безумовно,

спричинило ударні хвилі на європейському континенті – почуття стабільності якого після Вестфалії пов'язане спільною вірою у незмінність геополітичних кордонів – крики обурення не супроводжувалися значними закликами до дії [56]. Раніше такий нахабний вчинок міг бути сигналом для початку континентальної війни. Однак анексія Криму Росією стала кульмінаційною подією в спритно виконаній серії акцій, спрямованих на підрив національного суверенітету України. Окремі компоненти цієї операції – політичний підрив, економічний примус, інформаційна війна, нерегулярні війни та, зрештою, звичайна сила – не були особливо унікальними чи новими. Однак у сукупності використання цих компонентів у синергетичній, гібридизованій політичній та військовій сферах, особливо орієнтованій на стратегічний результат, призвело до рішучої перемоги, яка перевершила очікування Москви на успіх [51]. Поки ця фабрична «криза» розгорталася, західні політики, стратеги та засоби масової інформації все ще намагалися скласти послідовний опис того, що вони бачили, не кажучи вже про те, щоб запропонувати відповідну контрдію. Росія використовувала елементи з усього свого спектру національної влади як засіб для придбання стратегічно важливої території; всебічний термін, що визначає цей тип дій, проте залишається невловимим на Заході. З таким незначним насильством (лише двоє українських солдатів було вбито) деякі міжнародні спостерігачі навіть не змогли точно визначити анексію Криму як війну. Інші пояснили операцію як «нерегулярну війну», в якій нерегулярні війська використовувались для підтримки звичайної окупації [16]. Незважаючи на наявність нерегулярних сил, окупацію проводили регулярні російські війська, змушуючи інших дійти висновку, що операція була традиційною військовою операцією, унікальною лише завдяки наполегливому запереченню участі Москви та відсутності насильства.

Незважаючи на часте використання цього терміну, теорії гібридної війни не існує, а невизначені параметри цього терміну розчарували зусилля щодо створення таких дій, як анексія Криму Росією. Вузька увага до військових аспектів кримської операції, як правило, приховує маніпуляції кримськими

політичними процесами для сприяння псевдолегітимності, придушення опозиції та повільних українських військових контрзаходів [26]. Суто військовий фокус також має тенденцію упускати систематичний багаторічний процес підриву української політичної системи шляхом маніпуляції виборцями, економічного примусу та посилення фінансової залежності в роки, що передували поглинанню 2014 року. Більш цілісна оцінка дій Росії призведе до теоретичної конструкції, яка полегшить обговорення протидій та створить основу для узагальнюючої теорії, яка застосовуватиметься до інших суб'єктів.

Оскільки сила та загроза насильства використовувались для нав'язування волі Росії Україні, що призвело до повної капітуляції всіх українських сил у Криму, викиду України з півострова та введення російського політичного контролю над космосом, дії Росії відповідали Клаузевиці і найпростішим визначенням та типологіям ведення війни, незважаючи на обмежений рівень кровопролиття. Однак Росія не продовжила очікуваний лінійний прогрес у встановленні військової мети – придбання нової території, ескалації напруженості, масування своїх відносно дієздатних механізованих бригад на кордоні, бомбардуванні військових цілей під час підготовки до наземного нападу [15]. Також вона не спрямувала свої морські гармати на українські території, що могла б зробити. Російське військове вторгнення є актом війни, однак його природа була поставлена під сумнів, оскільки вона не слідувала пропозиції Клаузевица щодо максимального застосування сили. Однак низький рівень насильства не був обумовлений неприязню Росії до пролиття крові. Натомість це було частиною навмисного розрахунку, що мав на меті створити сприйняту легітимність дії та зберегти військові засоби сили Росії, запобігаючи прямому зіткненню військової сили із Заходом [16].

У епоху після 11 вересня стало модним приписувати біди у світі недержавним суб'єктам та невидимим мережам транснаціональних терористів. Хоча ці суб'єкти, безумовно, представляють загрозу для західних інтересів та світового порядку, рівень цієї загрози дещо зменшується, коли ядерно-озброєна держава починає відсікати частини суверенних територій у сусідів у доволі

«стабільному» регіоні такому як Європа. Парадигма методологій асиметричної війни, що приписується слабким суб'єктам, які бажають напасти на сильних, була перевернута на голову силою, використовуючи гібридні міждоменні підходи для досягнення стратегічних результатів проти слабшого сусіда, не покладаючись насамперед на застосування переважних традиційних сил [18]. Росія, безумовно, представила чудовий сучасний приклад цієї методології, але росіяни не зрозуміли потенціалу гібридної війни, не маючи дорогої кривої навчання, і не виявили, що умови для успішного впровадження їх інноваційного підходу раніше були менш універсальними.

Якщо гібридна війна має ставати дедалі поширенішою серед акторів, які в цілому розходяться із Заходом і бажають уникнути переважного домінування звичайної західної військової сили, то моделювання та вивчення цих підходів є імперативом, оскільки вони можуть мати важливі наслідки для очікування стримування, оцінки сили та значення оборонних союзів.

Незважаючи на таємницю та те, наскільки росіяни використовують обман, щоб допомогти замаскувати свої зусилля, з їх фактичної практики можна виділити три загально стратегічні теми: 1) Забезпечити наступність центрального уряду, 2) Забезпечити, щоб Росія зберігала своє домінуюче становище в колишній радянській простір, та 3) відновити статус Росії як головної держави на світовій арені. Як це було правдою за радянських часів, безпосередньо Путін турбується про забезпечення безперервності та стабільності свого уряду [67]. «Захист режиму» звучить набагато принизливіше, хоча, проте, воно є точним. Путін вірить у сильну центральну державу, і він розглядає конкуруючі внутрішньополітичні механізми як недолік цієї сили. Отже, будь-які заходи, спрямовані на боротьбу з інакомисленням, виправдовуються як захист центральної влади держави, а згодом – як необхідність захисту нації. Його другорядною загальною метою є забезпечення того, щоб держави колишнього СРСР залишалися політично, економічно та у військовому відношенні у сфері впливу Москви, незалежно від бажань постраждалого населення. Події між вторгненням в Грузію та збройним

захопленням української території в 2014 році змусили політиків та фахівців з міжнародних справ у всьому світі визнати можливість того, що Російська Федерація за часів Володимира Путіна реорганізувала всю свою зовнішню та внутрішню політику з метою досягнення єдиної мети, а саме, створення нового союзу, що складався з колишніх радянських республік і очолювався Росією [30].

Перші дві стратегічні теми пов'язані з тим, наскільки Путін побоюється стабільної ліберальної демократії на кордоні Росії. Третя тема – відновлена важлива позиція Росії на світовій арені. Росія двічі була резиденцією могутньої імперії. Її переважною позицією є ще раз стати головним гравцем на міжнародній арені, але дотепер це бажання не вдалося здійснити через зменшення економічних та дипломатичних можливостей Росії. Росія, ймовірно, і надалі намагатиметься пропагувати свою важливість через своє місце в Раді Безпеки ООН та проводячи брязкання зброєю, щоб нагадати світові про те, що вона все ще має найбільшу в світі запас ядерного потенціалу [19].

Російський розвиток базується на кількох стовпах – сильній державі, сильних збройних силах і сильній православній церкві. Зміцнення цих стовпів призвело до переосмислення того, що означає бути російським, і переплітається з моральним авторитетом релігії. Захоплення Путіним влади та вжиття заходів для мінімізації політичної опозиції є його методами скорочення сили держави. Його остаточним і найскладнішим викликом є відбудова сильної російської армії. Звичайні сухопутні війська залишаються без'ядерною основою російської влади, і загальне розуміння їхнього розташування корисно для того, щоб передбачити регулярну практику мобілізації, навчань та передислокації, яка визначає російську систему. Кібервійна – це також основний акцент в Росії, який має різний рівень зайнятості в рамках та повністю незалежний від більших кампаній [28].

Грузинська війна 2008 року стала черговою перевіркою реальності російського керівництва щодо того, наскільки сильно деградувала Російська армія від розпаду Радянського Союзу. На відміну від першої війни в Чечні, росіяни змогли добитися явної перемоги в Грузії. Однак, незважаючи на те, що

вони витратили більше восьми років на підготовку до неминучого вторгнення та застосовували узгоджені зусилля з гібридної війни проти грузинів, звичайне вторгнення виявило суттєві недоліки в російських звичайних бойових функціях, і успіх значною мірою був зумовлений лише великою кількістю живої сили [10]. Маючи на увазі цю оцінку, Володимир Путін та його довірена особа Дмитро Медведєв наказали провести повну реорганізацію російської армії в 2008 році. Цілі реструктуризації включали мільйон чоловік у формі, посилення ролі молодших офіцерів, зменшення залежності від призову та перехід від дивізійних до бригадних маневрених структур. Росія розділена на чотири військові округи (Західний, Південний, Центральний та Східний), кожним з яких командує Стратегічний командувач (СК). Він несе відповідальність за управління розподіленими силами та мобілізацію резервів у межах свого департаменту, але він може отримувати стратегічне підкріплення від інших, коли Міністерство оборони розподіляє ресурси. СК здійснює командування всіма об'єднаними силами на його військовій території, за винятком стратегічних ядерних сил і повітряно-десантних військ, які підпадають безпосередньо під російський Генеральний штаб [15]. Загальна укомплектованість російських збройних сил хронічно недостатня. Середній рівень комплектування одиниць становить від 40 до 60 відсотків, хоча одиниці в Південному ВО (що межують з Кавказом, Чорним морем та Україною), як правило, ближчі до повного складу.

Росія покладається на систему резервної мобілізації, щоб працювати на повну бойову силу. Загальна сила Росії розподілена на основі сприйнятої загрози. У штаті західних міністрів є три бригади, і вони можуть підняти ще три протягом одного місяця і ще дві протягом шести місяців, щоб перекрити російський кордон від Фінляндії до Білорусі. Південний СК відповідає за Кавказ та Україну. У його складі є п'ять бригад, і вони можуть підняти ще чотири протягом місяця, укомплектовані до 90 відсотків через відчутну регіональну волатильність та потенціал спалахів на Кавказі. Центральне управління охорони здоров'я має дві бригади і може активувати ще дві за місяць і додаткові дві протягом шести місяців [15]. Міністерство оборони Росії зберігає оперативний контроль над

ВДВ. Є чотири повітряно-десантні дивізії (дві повітряно-десантні, дві повітряно-штурмові) та одна незалежна повітряно-десантна бригада. 45-й полк спецназу (ймовірно, ядро новоствореного командування Російських спеціальних операцій) також є частиною ВДВ, як і повітряний транспорт та вертолітних підрозділів. Три дивізії та одна бригада ВДВ доступні як підкріплення по всій Росії. Половина дивізії ВДВ може бути розміщена в будь-якій точці Росії протягом тижня, інша ціла дивізія – протягом місяця, а ще дві дивізії – протягом шести місяців. Російські ВДВ «швидше за все, відіграватимуть ключову допоміжну роль у війнах, особливо спочатку, коли здатність до порівняльного швидкого розгортання допомогла б придбати час для мобілізації та транспортування підкріплення до стратегічного напрямку». Росіяни мають чотири флоти: Балтійський флот під Калінінградом, Північний флот біля Мурманська, Чорноморський флот у Севастополі та Тихоокеанський флот, що базується у Владивостоці. Потенційна втрата Севастополя через непривітний уряд, який отримав владу в Києві, могла бути рушійним чинником рішення Путіна про анексію Криму на початку 2014 року [15].

Війна в Перській затоці 1991 року викликала занепокоєння у російських військових мислителів через руйнівний вплив, який коаліційна «технічна війна» мала на іракську, радянську комунікаційну та інформаційну інфраструктуру. Перед роком «революції у військовій справі» на заході росіяни визначили можливість використання інформаційних технологій як грізної зброї, яка замінить першість ударних систем. Росіяни підтримують різні стратегічні, оперативні та тактичні фокуси щодо інформаційної війни. Недоліком інформаційної війни для досягнення стратегічних цілей без додаткової діяльності у фізичній сфері стали кібератаки у 2007 року на Таллінн [75]. Тоді уряд Естонії проголосував за перенесення пам'ятника російським солдатам у Таллінні. Це рішення засудила Москва, і протягом тижня естонський уряд та фінансові установи зазнали хвилі нападів через відмову в обслуговуванні (DDoS), які, як імовірно, здійснювались патріотично налаштованими російськими хакерами. Існує переважна кількість непрямих доказів того, що ці

напади, принаймні, підтримувались, якщо не безпосередньо контролювались російським урядом, і вони свідчать про зусилля росіян експериментувати з примусом внутрішньої політики іноземного уряду виключно кіберзасобами. Напад на Естонію унікальний тим, що росіяни змогли розподілити зусилля низки злочинних кіберпідприємств та спрямувати свої колективні зусилля на державну мету, одночасно захистивши офіційні російські установи від звинувачення [81]. Врешті-решт «кібер-війна» проти Естонії не змогла досягти бажаного результату, оскільки естонці все одно перемістили монумент.

Росіяни усвідомили необхідність поєднувати кібератаки з іншими елементами влади, як це продемонстрували під час нападу на Грузію 2008 року. Тим не менше, росіяни продовжують експериментувати з можливостями кібервійни в ізольованих та скоординованих зусиллях гібридної війни. Кількісно оцінити армію порівняно просто, кібервійська – ні. Кібер-сила впливає на багато інших сфер від війни до торгівлі, тому вона стає все більш важливою платформою для атак на ці сектори, а також вектором розповсюдження для пропаганди.

Після військової реорганізації 2008 року російська військова доктрина включає підвищений рівень важливості на інформаційній війні на початковій фазі конфлікту для послаблення командно-контрольних можливостей опонента та у формі інформаційної кампанії під час фактичної битви за створення позитивного іміджу в міжнародному співтоваристві [18]. Хоча відповідальність за контроль над цими операціями, швидше за все, покладається на ФСБ, виконання нападів на естонські урядові системи в 2007 році та на грузинську інфраструктуру управління в 2008 році (на початку російського вторгнення), як стверджувалося, були вчинені невеликими осередками російських цивільних «хактивістів» через велику бот-мережу, без чітких зв'язків з російським урядом. Ця приватна організація забезпечує російський уряд алібі, в той же час досягаючи стратегічних цілей [28].

Внутрішні російсько-дисидентські демонстрації проти режиму Путіна в 2011 – 2012 роках змусили російське керівництво розвинути підвищене почуття

захищеності. Це занепокоєння дозволило Путіну проштовхувати шляхом прийняття нових законів у 2012 та 2014 роках, що обмежують свободу слова та демонстрацій. Хоча ці закони демонструють потенційну слабкість режиму Путіна, вони також встановили високий ступінь контролю над інформаційним спектром, що дозволяє Москві вести гібридну війну.

В загальному, перша частина помилкового уявлення про «гібридну війну» – це сам термін. Незважаючи на те, що звучить по-новому, його аналітична корисність обмежена. «Гібридний» аспект цього терміну просто позначає поєднання раніше визначених видів війни, будь то звичайні, нерегулярні, політичні чи інформаційні. Навіть ті, хто висунув таке визначення, повинні визнати, що поєднання війни між країнами не є новим, а таким самим старим, як і сама війна. Термін «гібридна загроза» був прийнятий в доктринах Корпусу морської піхоти США, армії та флоту, а також у документах про планування на національному рівні.

З російської точки зору, підхід до війни, що поєднує в собі різні типи прогнозування, сам по собі також не відображає жодної нової стратегії. Швидше це є ілюстрацією або визнанням Росією зростаючої тенденції у тому, як ведуться війни. Простіше кажучи, сучасні війни ведуться через поєднання багатьох елементів національної влади [11].

Концепція гібридної війни добре утвердилася в сучасному західному військовому дискурсі, тоді як поставлена проблема, яку вона прагне визначити, не є новою, але її часто цитують під поняттями нетрадиційна війна та політична війна. Завдяки дисфункції радянської системи та пострадянському краху багато елементів національної могутності Росії були значно недорозвиненими, анемічними або неефективними, включаючи саму військову діяльність. Однак Москва давно визнала поширеність комбінованих проекцій влади у конфліктах на її периферії та в усьому світі. Відповідно, Росія більше десяти років цитувала в офіційних заявах та публікувала документи, які Захід використовує в економічній, дипломатичній, інформаційній та кіберпроцедурі разом із військовими операціями. У російській Військовій доктрині 2010 року сучасна

війна описується як «комплексне використання військової сили та сил і ресурсів невоєнного характеру, і попереднє здійснення заходів інформаційної війни з метою досягнення політичних цілей без використання збройної сили, а згодом і в інтересах формування сприятливої реакції світового співтовариства на використання військової сили [11]. В ітерації 2014 року додано коментар до участі нерегулярних збройних сил та приватних військових компаній у військових операціях та використання непрямих та асиметричних методів операцій. Це відповідає характеристикам російських оборонців щодо військових операцій США/НАТО, наприклад у Лівії в 2011 році. На Московській конференції з міжнародної безпеки 2014 року російські генерали та провідні оборонні чиновники звинуватили Захід у підбурюванні кольорових революцій, розпалюванні акцій протесту, дестабілізації країн шляхом політичної війни, диверсії та, врешті-решт, застосуванні військових операцій, щоб замінити уряди більш сприятливими для західних інтересів [50].

Деякі пояснюють доктринальне мислення, яке лежить в основі поточного ведення операцій, роботами генерала Герасимова, керівника Генерального штабу Росії, який часто цитував статтю 2013 року, в якій зазначалося, що «правила війни кардинально змінилися». Однак нелінійна або нетрадиційна війна, як її розуміють у Москві, – це просто спроба Росії концептуально наздогнати реалії сучасної війни, з якою США борються в Іраці, Афганістані та інших країнах. Позначаючи реакцію Росії на ці широкі реалії як новий і особливий вид гібридної війни, Захід неправильно трактував конкретні операції Росії в Україні до рівня послідовної або продуманої доктрини.

1.2 Аналіз напрямів впливу Російської Федерації на пострадянському просторі

Останні 15 років чітко вказують на те, що Росія і надалі сприйматиме пострадянський простір як сферу своїх власних інтересів. Багато досліджень вказують на потенційне відновлення Радянської Росії за правління Путіна, до того ж відновлення не лише внутрішньополітичне, а й міжнародне. Зростаючий

вплив на колишні радянські республіки, підтримка проросійських партій і кандидатів, продаж зброї сепаратистським та воєнізованих бандформуванням – це мізерна частка того, як РФ поширюватиме свої інтереси.

Сприйняття Росією пострадянського простору як власної сфери впливу тягнеться ще з часів Єльцина. Сама політика часто-густо мінялася, але суть лишалась та сама. Починаючи від заяв Єльцина про «політичні міркування щодо інших країн СНД мають пріоритет» і закінчуючи думками Путіна про те, що розпад СРСР являє собою «національну трагедію величезних масштабів і найбільшу геополітичну катастрофу 20 століття» чітко показувало як саме Росія сприймає сусідні країни [29]. Слова Сергія Лаврова про те, що Росія має «привілейовані інтереси» у сусідніх країнах, які склалися на протязі багатьох століть спільної історії, остаточно закріплюють тезу про те, що за ці землі РФ буде боротися до кінця. І прихід сюди НАТО чи ЄС означатиме для неї потенційну поразку. Тому війна в Грузії та Україні, анексія Криму, підтримка бойовиків на Донбасі, у Південній Осетії, Придністров'ї – є військовими інструментами поширення впливу. Крім цього сюди можна віднести кремлівську пропаганду, думки різних куплених «експертів», постійні твердження про те, що Росія перебуває у кільці ворогів і т.д., цих інструментів є безліч [39].

«Близьке зарубіжжя» має геостратегічні інтереси Росії. Новоутворенні держави повністю підпадають під вплив Росії і деякі з них вважають Росію регіональним лідером, яка захищає інтереси в тому числі країн регіону. Російське керівництво чудово розуміє, що утримання регіону у своїй сфері впливу гарантує її можливість виступати на глобальній політичній арені у якості держави з якою варто рахуватися.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що основною ціллю російської політики щодо пострадянських країн є підсилення і збереження впливу на їхню зовнішню та внутрішню політику. Але щоб досягти цієї мети, варто здійснити ряд інших кроків. Деякі з них сформульовані у нормативно-правових документах Росії, інші використовуються у російській зовнішній та внутрішній політиці останніх років [45].

Одним з таких документів, де Росія прописує свої подальші кроки щодо сусідніх країн є Концепція зовнішньої політики Російської Федерації від 30 листопада 2016 року. Частина IV присвячена регіональним пріоритетам. Першим пріоритетом є налагодження дво- та багатосторонніх відносин між країнами-учасницями СНД, а також розвиток і зміцнення інтеграційних інститутів на просторі СНД за участі Росії [2]. За цим твердженням ховаються довгострокові плани, частина яких розкрита у статті Володимира Путіна «Новий інтеграційний проект для Євразії – майбутнє, що народжується сьогодні», опублікованій у жовтні 2011 року. У статті йдеться про інтеграційні процеси на пострадянському просторі, їх перспективи та роль. Тут чітко вказано, що Росії треба нова ідеологія, інструменти та засоби для утримання контролю над цим регіоном.

Ідея важливості СНД як проекту, що зберігає зв'язки між націями, стала доповнюватися ідеєю про швидкісну інтеграцію на його основі. Ці інтеграційні намагання часто порівнювалися із аналогічними інтеграційними проектами Західної Європи, при цьому акцент робили саме на рівноправності та користі від співпраці. Ба більше, «швидкісна інтеграція» як термін є співзвучний концепції «Європи різних швидкостей», відрізняється лише їх зміст. Але варто розуміти те, що різний економічний розвиток у країнах Європи зумовлений взаємозалежністю та різноманітністю інтересів, тоді як інтеграційні процеси під наглядом Росії, залежать лише від тиску останньої на країни регіону [30].

Ще одним пріоритетом політики Росії у Східній Європі є існування ОДКБ для «збереження безпеки на просторі колишнього СРСР». Поза очі Росія намагається перетворити ОДКБ на багаторівневу функціональну організацію міжнародного типу. ОДКБ як військова складова імітує роботу НАТО як гаранта колективної безпеки. Ця організація утворилася і розвивалася за моделями Європейського Союзу. Беручи до уваги той факт, що США намагається розширити власні військові формування у Європі, Кремль хоче посилити роль ОДКБ не лише на пострадянському просторі і таким чином впливати на європейську політику.

За подібним сценарієм будуються напрями, необхідні для посилення ролі нових регіональних організацій, таких як СНД. У Кремлі думають, що зберегти їх великодержавний статус шляхом поширення впливу на пострадянському просторі можна лише повністю отримавши контроль над регіоном, хоча з кожним новим рішенням керівництва Росії зробити це буде важче [30].

Вибір способів для досягнення мети на пострадянському просторі – це доволі важке завдання. Так, Росія лишається найсильнішою країною регіону у військовому плані, але для неї це здебільшого негативна риса. Тому колись доведеться робити вибір: або постійно збільшувати ставки і нав'язувати жорстку лінію своїм партнерам, або ж, як результат такої політики, Росія втрачатиме можливості для розвитку у довгостроковій перспективі, що може мати багато загроз.

Зараз, схоже, Росія зробила вибір експлуатувати регіональну гегемонію «змішаним» шляхом: з одного боку, Росія продовжуватиме грати роль миротворця у регіональних конфліктах і намагатися вирішити їх з користю для себе, а з іншого боку вона буде завжди готова використати силу, якщо її інтереси будуть під загрозою [69].

У 2018 році російські витрати на оборонку дорівнювали приблизно 61 млрд. доларів США. Росія була у п'ятірці глобального рейтингу озброєнь. Щоправда, поступаючись вдсятеро США та майже втричі – Китаю. Туреччина – найбільший російський конкурент у Чорному морі, поступається Росії. Вона витрачає на озброєнні у п'ять разів менше коштів. Польща поступається Росії у сім разів. З одного боку, завдяки цьому Росія може використовувати силу як інструмент просування своєї регіональної політики. Але з іншого боку, частина країн входять до НАТО, що вже створює для російських інтересів певні проблеми. Тому кордони країн-членів НАТО, це своєрідні червоні лінії, через які Москва не зможе переступити або не рахуватися з ними щодо проведення своєї політики у регіоні [15].

У сфері економіки інструментів впливу теж залишається не багато. 2% – саме така частка Росії у світовій економіці. Санкції, теж негативно впливають на

ситуацію. Введені у відповідь на окупацію Криму та дії на Донбасі, вони будуть і надалі зменшувати частку Росії у світовому господарстві. Але ще більшою мірою впливає на економіку Росії падіння світових цін на нафту. Стратегічний вплив, пов'язаний із використанням енергоносіїв у якості політичного інструмента, також звузились [52]. З тактичної точки зору, Росія може використати силову агресію аби змусити країни зняти санкції, але стратегічно вона розуміє, що перемогти її не вдасться.

Росія у своїй регіональній політиці використовує ще один інструмент – м'яку силу, але її ефективність була серйозно підірвана після 2014 року, коли РФ анексувала Крим і розпочала війну на Донбасі. Основним елементом тут лишається доктрина «русского мира», – тобто «захист» інтересів російськомовного населення на всій території пострадянського простору, їх ідентичність та права. «Русский мир» включає мовну, релігійну та світоглядну ідентичності та інші елементи, що дозволяє розповсюджувати пропаганду та фейкові новини на жителів сусідніх країн. Цьому сприяє велика російськомовна діаспора і високий показник населення, що сповідує православну віру. Сьогодні Росії стає все важче просувати свою ідеологію «русского мира», але скоро це може змінитися.

Інтеграційні утворення виконують ключову роль у застосуванні силових інструментів, як жорсткого, так і м'якого напрямку. Їх головна мета легітимізувати російський вплив і, якщо треба, втручання у справи сусідів, що відповідає радянській концепції «обмеженого суверенітету» [57].

Ключовим фактором російської політики на пострадянському просторі є утримання держав регіону у своїй сфері впливу. Часто це один з головних ризиків для країн регіону. Така система характеризується високим рівнем нестабільності та генерує численні насильницькі конфлікти з погано узгодженими механізмами управління. Підсумовуючи можна сказати, що РФ у довготерміновій перспективі програє цю війну, оскільки дії, які вона приймає розвиваються не на її користь. Боротьба перетворюється у насильство. Система

набуває форми у якій гегемон перебуває у стані кризи, і це доволі небезпечно для держав-сусідів, оскільки наслідки цієї кризи вони можуть відчутти на собі [45].

Висновок до розділу 1

На початку XXI століття Російська Федерація, зміцнюючи свій військовий потенціал і авторитарний режим Путіна, почала претендувати на статус наддержави, намагаючись вплинути на характер міжнародних відносин та формування основ сучасного світового порядку. Політична матриця у реалізації своїх планів на пострадянському просторі стала ідеологемою «русского мира», що є симбіозом модернізованої радянської формули «братніх східнослов'янських народів», яка підсилює ієрархічну перевагу російського народу як «старшого брата».

Російський уряд відводить східноєвропейським країнам, і особливо Україні, ключове місце в її планах відновлення пострадянської імперії. Протягом своєї історії Україна була потужним ресурсом, військово-промисловим та духовним донором для Росії. Зміцнення державної незалежності Україна стала викликом імперській свідомості та психологічною травмою для російських імперських крайніх націоналістів. Майже одразу після розпаду Радянського Союзу керівництво Російської Федерації говорило про Україну як про «тимчасово втрачену територію».

У лютому 2013 р. Президент Росії Володимир Путін підписав оновлену концепцію зовнішньої політики, яка окреслила, що Україну і пострадянські республіки, як такі, що повинні розвиватися лише в межах Співдружності Незалежних Держав, де Росія займає панівне становище. На цій підставі Росія розпочала безпрецедентні масштабні заходи, щоб не дати країнам підписати угоду з Європейським Союзом. Російський уряд розпочав заходи «гібридної війни» проти республік, щоб розколоти їх територію та народ, і перетворити на нефункціональну державу без власного суверенітету.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ВПЛИВУ РФ НА ДЕРЖАВИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Спроби посилення політичного впливу

Минуло три десятиліття після розпаду Радянського Союзу, але цей процес ще далеко не закінчений. Офіційно, звичайно, СРСР припинив своє існування в 1991 році. Насправді Москва ніколи не змирилася з втратою імперії і протягом останніх тридцяти років бореться за те, щоб змінити вирок історії. Ця боротьба між російським реваншизмом та державотворчими зусиллями колишніх радянських республік сформувала політичний ландшафт пострадянського світу для цілого покоління, але є ознаки того, що зараз ця хвиля може обернутися проти Кремля.

2020 рік виявився згубним для Володимира Путіна та його мрій про неформальну імперію. Це повинен був бути рік тріумфального позування, в якому домінували події, присвячені сімдесяти п'ятій річниці перемоги СРСР над нацистською Німеччиною. Натомість Путін проводив значну частину часу ховаючись від громадськості, оскільки Росія боролася з одним із найтяжчих спалахів коронавірусу.

У цей період російські інтереси на пострадянському просторі зазнали низки невдач. У Середній Азії заворушення в Киргизії призвели до краху проросійського уряду. Це викликало побоювання подальшого зниження впливу Кремля в регіоні, де Москва вже опинилася в конкурентній боротьбі зі зростаючою присутністю Китаю. У Молдові президент Ігор Додон програв вибори прозахідній кандидатці Майї Санду на президентських виборах у країні. Нова президентка Молдови – це саме той політик, якого побоюється Москва. Англomовна економістка з освітою в Гарварді, вона прагне продовжувати членство в Європейському Союзі і закликає Росію вивести свої окупаційні війська з молдавського регіону Придністров'я, який підтримується Кремлем [67].

Найбільш приголомшливий удар по російських інтересах відбувся в регіоні Південного Кавказу, де підтримка Туреччини дозволила Азербайджану вести переможну шеститижневу війну проти союзника Кремля Вірменії. Врешті-

решт Путін зміг укласти мирну угоду, яка дозволила Росії розгорнути миротворчу місію в зоні бойових дій, але цей жест, що рятує обличчя, не міг замаскувати той факт, що Москва була змушена прийняти присутність держави-суперника в регіоні, де раніше Росія панувала понад століття. Участь Туреччини в азербайджано-вірменській війні стала переломним моментом в пострадянській історії, який змінив співвідношення сил на Південному Кавказі і зруйнував ілюзії щодо здатності Росії диктувати умови в межах колишнього СРСР [69].

Якщо події в Азербайджані стали шоком для Росії, події в сусідній Білорусі вразили ще ближче. Протестний рух, що виник протягом останніх чотирьох місяців після сфальсифікованих президентських виборів у Білорусі 9 серпня, може не мати відверто геополітичного характеру, але продемократичні вимоги протестуючих тим не менше є анафемою для Москви. Опозиційні лідери в Білорусі намагалися переконати Росію, що вона не має чого боятися, але в Москві не прийняли цей жест. Тому Путін неохоче втрутився, щоб підтримати білоруського диктатора Олександра Лукашенка, надаючи фінансові ресурси та команди радників, а також публічно обіцяючи розгорнути російські сили безпеки в разі потреби [46].

Нездатність Росії продати себе як привабливу альтернативу Заходу було найпомітнішим в Україні. Під час дебатів 2013 року щодо запропонованої Україною Угоди про асоціацію з ЄС Москва майже не робила спроб просувати відносні переваги тісніших зв'язків з Росією. Натомість Кремль розпочав односторонню торговельну війну і викрикував жахливі наслідки, водночас підтримуючи антиєвропейську кампанію, яка включала гомофобію на дитячих майданчиках та залякування одностатевими союзами. Поки українці готувались прийняти найбільш значуще геополітичне рішення за всю пострадянську епоху, Росія не могла запропонувати нічого, крім антизахідної нісенітниці та тонко завуальованих загроз [51].

Зовнішньополітичні поразки, які спіткали Москву за останній рік, вписуються в набагато ширший зразок відступу Росії, починаючи з 1991 року. Орієнтири на цьому шляху включають членство країн Балтії в ЄС та НАТО та

дві пострадянські революції в Україні. Нещодавня азербайджано-вірменська війна та триваюче національне пробудження Білорусі також можуть заслужити місця у списку. Цей відступ триватиме доти, доки Москва не навчиться скидати свій імперський погляд на пострадянський світ. Російська опора на силу зуміла створити прокремлівські анклавні в Україні, Грузії та Молдові, але також відчутила десятки мільйонів пострадянських громадян, які представляють природних союзників Москви. Продовження такої контрпродуктивної політики було б вершиною безумства. Розглянемо кожну країну окремо.

2.1.1. Політичний вплив на держави Західного регіону

Білорусь

Росія та Білорусь політично відчужені. У Мінську акти непокори почалися після вторгнення Росії в Грузію в 2008 році, коли Білорусь відмовилася визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. Президент Білорусі Олександр Лукашенко також не відверто визнав анексію Криму в 2014 році і не надав жодної уваги іншим починанням Кремля. Білоруська еліта визнала, що агресивна політика Кремля щодо «ближнього зарубіжжя» наносить шкоду їх інтересам. Кремль розуміє це як акти нелояльності, які можуть змусити Білорусь покинути російську «сферу впливу». Це частково пояснює спроби Росії у 2018 році продовжити інтеграцію Білорусі через Союзу державу. Білоруська нелояльність поступово змусила Москву переглянути свою тактику щодо політичного впливу [46].

Кремль не має міцних політичних зв'язків у Білорусі. Прокремлівські політичні партії завжди були маргінальними з точки зору впливу – не в останню чергу тому, що вони стикаються із суворими контрзаходами. Крім того, відкрита агітація на проросійській платформі ніколи не була привабливою для політичного життя.

Хоча політичний вплив Росії в Мінську є більш обмеженим, ніж на перший погляд, Кремль все ще може впливати на підготовку до потенційної зміни режиму в Білорусі [39]. Його абсолютним пріоритетом є стабільність – президент

Росії Володимир Путін кілька разів згадував про це після президентських виборів.

Стратегічний прогноз Росії, схоже, визначається наступними кроками. По-перше, принаймні на час, утримування Лукашенка на місці. Це було суттю зустрічі Путіна та Лукашенка в Сочі 14 вересня. Росія пообіцяла економічну допомогу та підтримала конституційну реформу – «нейтральний» порядок денний, який може підтримати навіть опозиція. Росія, таким чином, сигналізувала про підтримку Білорусі. По-друге, вимагати поступки ослабленого Лукашенка. Хоча подальша інтеграція Союзної держави може бути неможливою, Росія все ще може працювати в тіні та отримувати політичні, економічні та безпекові дивіденди. Нарешті, встановити умови для епохи після Лукашенка та контрольованого переходу влади. Це відбудеться, коли фактичний президент вичерпає свою корисність, вступить у жорсткіші репресії або якщо опозиція пригрозить його скинути [46]. Росія повинна забезпечити стабільний перехід до нового керівництва, яке було б однаково, якщо не більше, уважним до Москви та відповідало російським інтересам.

Чи прийме Росія зміну керівництва шляхом конституційної реформи та нових турів виборів – ще одне важливе питання, особливо тому, що робота з Координаційною радою, яку заснувала Тихановська, тягне за собою легітимацію опозиційного протестного руху. Крім того, російське керівництво не можна розцінювати як відвертий перехід на бік членів Координаційної ради, яких у російських ЗМІ зображують як «агентів Заходу» [76].

Білорусь і Росія формально пов'язані союзною державою з 1999 року. Однак, незважаючи на розвинену економічну та військову інтеграцію, обидва мають непримиренні погляди на ці інтереси. Останні обговорення цієї теми наприкінці 2019 року не принесли відчутних результатів. Подальшої інтеграції доведеться зачекати до відходу Лукашенка, але Кремль повинен попрацювати з тим, що більшість молодих білорусів зараз виступають проти політичної інтеграції в одну державу.

Росія не володіє серцями та розумами білоруських громадян. Однак це справляє значний вплив в інформаційному просторі. Медіа-сфера насичена російським контентом: за оцінками, близько 60% вмісту телеканалів є російським або виробляється в Росії, зокрема новинами та політичними дебатами. Російські ЗМІ – особливо популярні телеканали – є впливовим інструментом втручання в справи Білорусі. Вони також користуються вищим рівнем довіри, ніж білоруські джерела ЗМІ. Російські мережі соціальних медіа, такі як VK (колишня «Вконтакте») та «Однокласники», популярні в Білорусі і використовуються для поширення прокремлівської, антизахідної пропаганди [81]. Так само Яндекс і Telegram зазвичай використовуються для щоденного перегляду новин.

Москва відправила «консультантів» і «технічних радників» від каналу «Россия Сегодня» – провідного російського інструмента пропаганди в інформаційному просторі – до білоруських національних телевізійних станцій. Їх метою є встановлення більшого контролю навколо протестного руху та «уніфікація» інформаційних потоків. Хоча довіра до національних білоруських ЗМІ сильно погіршилась політичною кризою, вона все більше перебуває під контролем Росії. Російські журналісти були також направлені на заміну симпатикам протесту в головному мовнику «Белтелерадіокомпанія». Важливо зазначити, що ці агенти працюють, щоб підтримати інтереси Кремля і не обов'язково підтримати Лукашенка [46]. Це дає Москві можливість швидко змінити вміст на антирежимну позицію, якщо потрібно.

Російські канали в Telegram також активно підтримують прокремлівський наратив. До цього часу використовувалось кілька добре визначених каналів, таких як «Бульба престолів» або «БілоРуський діалог». Хоча ці канали передаються національними ЗМІ, вони залишаються не сильно впливовими та не мають послідовників.

Росія розраховує на фальшиві, організовані урядом НУО та групи впливу, що пронизують білоруське суспільство, з метою сприяння доброзичливому до Росії порядку денного та світогляду. Серед відомих організацій – Російське

федеральне агентство «Россотрудничество», яке відповідає за підтримку «політики співвітчизників», і «Молода Росія», яка займається просуванням «Русского мира». Російська православна церква через канонічні зв'язки Білоруської православної церкви з Московським патріархатом є ще одним важливим інструментом [56].

Все це допомагає сформувати орієнтовану на Росію ідентичність, культуру та світогляд. Проте особистість та мова є вирішальними моментами розбрату. Білоруська влада сприяла поширенню руху «м'якої білорусизації», що походить від громадянського суспільства, для пропаганди білоруської мови, символів та ідентичності. Це також пояснює, чому антиросійські настрої повільно зростали з часу російської агресії в Україні в 2014 році, і чому більшість білоруської молоді зараз дивляться на своє майбутнє до Європи, а не до Росії. Крім того, частка етнічних росіян у Білорусі зменшувалась з 1990-х, залишаючи Кремлю меншу потенційну «п'яту колону» співвітчизників, до якої можна було звернутися.

Молдова

Навіть маючи на чолі проєвропейського президента, який має хороші стосунки з Брюсселем, Молдова все ж зустрічається з деякими проблемами. Проросійські політичні сили, представлені Соціалістичною партією Молдови, все ще мають більшість у парламенті, де вони управляють коаліцією, що складається в основному з депутатів з лівим поглядами.

Колишній проросійський президент Ігор Додон тим часом повернувся до керівництва соціалістів і чинить опір проєвропейській реформаторській програмі нового президента Майї Санду. Їх запеклі бої могли паралізувати країну. І, як парламентська республіка, прерогативи нового президента обмежені. Без підтримки парламентської більшості, яка тоді формувала б проєвропейський уряд, політичний порядок денний Санду буде постійно протистояти Додону та соціалістам [79].

Санду стверджує, що нинішня парламентська більшість вже не є представником країни. Вона говорить, що проєвропейські сили не можуть

створити уряд за цих обставин. Найкоротший шлях до дострокових парламентських виборів – відставка кабінету прем'єр-міністра Іона Чіку.

Є три сценарії, за допомогою яких парламент може бути розпущений: якщо за нього проголосує більшість у парламенті; якщо уряд подає у відставку; або якщо парламент повністю не діє протягом трьох місяців і не голосує за жодні закони. Санду та проєвропейські сили домагаються розпуску поточного парламенту та позачергових виборів в надії зібрати нову проєвропейську більшість. Але цей сценарій проблематичний. Навіть якщо вони досягнуть успіху, більшість опитувань свідчать про те, що крім Партії дії та солідарності жодні правоцентристські сили не переступлять 6-відсоткового порогу, необхідного для обрання депутатів [74]. Ті ж опитування показують, що Соціалістична партія, Наша партія та Партія Шор, всі з лівими та проросійськими поглядами, пройшли б до парламенту.

2021 рік обіцяє бути складним для Санду та проєвропейських сил. Після поразки Додона на президентських виборах, його союзники на початку грудня 2020 року проголосували за кілька суперечливих законів. Серед цих законів був закон про передачу контролю над Службою розвідки та безпеки від президентства до парламенту. Інший закон повернув колишній стадіон у Кишиневі, де США планували побудувати нове посольство, у державну власність. Ще один закон надав російській мові особливий статус мови міжнародної комунікації. Соціалісти також проголосували за надання спеціального правового статусу Гагаузії, автономному етнічному турецькому регіону в Молдові і скасування дію закону, що обмежує телевізійні трансляції з Росії [79]. Звісно з усім цим новому президенту доведеться розбиратися.

Експерти заявляють, що фінансування неререформістського уряду, який політично контролюється соціалістами, не буде працювати на політичну користь Санду, хоча це може врятувати Молдову від економічного колапсу. Що стосується Москви, то перші ознаки суперечок з'явилися ще до того, як Санду почала працювати в якості президента. Вона закликала Росію вивести свої війська з Придністров'я. Ця позиція не нова; проєвропейські сили неодноразово

робили один і той же заклик. Однак російські чиновники відреагували ворожою риторикою. Очевидно, що відносини Молдови та Росії в 2021 році не будуть дружніми на рівні президентів.

2.1.2. Політичні інтереси РФ у Закавказзі

Вірменія

Закінчуючи вірменську окупацію азербайджанських територій в Нагірному Карабасі, укладена Росією угода між Вірменією та Азербайджаном у листопаді 2020 року скасовує азербайджанські умови для створення регіонального пакту про стабільність на Південному Кавказі, вперше запропонованого в 1999 році. Однак політична криза у Вірменії після припинення вогню ставить під сумнів, чи буде Єреван готовий взяти участь у цій регіональній ініціативі. Опозиційні партії закликали до відставки Ніколу Пашиняна за підтримки військових. Невизначеність, пов'язана з прем'єрством Пашиняна, означає, що Вірменія може знову потрапити в безпекову залежність від Росії [17].

Російсько-вірменські зв'язки ризикують зруйнувати післявоєнне врегулювання у Нагірному Карабасі. Хоча конфлікт завершився у листопаді минулого року, далеко не впевнено, чи вдасться здійснити довгострокове врегулювання. Умови припинення вогню ускладнюють встановлення такого механізму безпеки. Домовленість між Росією та Вірменією між Азербайджаном є досить тонкими щодо визначення майбутнього статусу Нагірного Карабаху, а це означає, що постконфліктний процес примирення може провалитися. Протести у Вірменії демонструють потенціал цього негативного результату [77].

Засвідчивши втрату своєї претензії на територію, Вірменія пережила політичну кризу. Уряд Нікола Пашиняна стикається з ризиком краху, оскільки демонстрації засуджують врегульоване рішення тривалої територіальної суперечки з Азербайджаном. З боку сімнадцяти опозиційних партій було висунуто ультиматум з вимогою відставки вірменського прем'єр-міністра. Хоча Пашинян успішно боровся з цими закликами, він був змушений звільнити Оніка Гаспаряна, керівника Генерального штабу вірменської армії.

Політична невизначеність у Вірменії означає, що Росія має можливість посилити владу в напрямку зовнішньої політики Вірменії. Це видно з байдужої реакції Росії на кризу. Дмитро Пєсков заявив, що Росія з обережністю слідкує за заворушеннями [85].

Ключовою перешкодою, яка стоїть перед зусиллями Вірменії щодо реалізації власної зовнішньої політики після розпаду Радянського Союзу, є покладання на Росію своєї безпеки. У 1995 р. було ратифіковано угоду про розміщення російської військової бази у Вірменії в безпосередній близькості від кордону з Туреччиною. Вірменія також вийшла з переговорів про угоду про асоціацію з ЄС у 2013 році і увійшла до складу Євразійського економічного союзу.

Листопадова угода відповідає геополітичним інтересам Путіна більше, ніж перспективі врегулювання конфлікту в регіоні, оскільки вона не визначає довгостроковий статус Нагірного Карабаху. Зберігаючи в Вірменії уявлення про загрозу, що її національна безпека була порушена під час здачі Азербайджану, Москва тримає Єреван у своїй сфері впливу. Як результат, Росія може перешкоджати потенційним вірменським ініціативам щодо продовження власних відносин з іншими потенційними партнерами в регіоні, такими як Туреччина [60].

Не дивно, що турецький міністр закордонних справ Мевлют Чавушоглу, на відміну від уважної реакції в Москві, виступив із рішучим засудженням передбачуваної спроби державного перевороту. Можливість наступника режиму Пашиняна, який засуджує листопадові умови припинення вогню, ризикує делегітимізувати основу, на якій може бути встановлено нові поселення на Південному Кавказі.

Подібно до обґрунтування своєї реакції на кризу, з якою сьогодні стикається Пашинян, Росія використовувала політичний розкол у Вірменії як можливість змусити Єреван повернутися в свою орбіту. Левон Тер-Петросян був змушений покинути посаду через побоювання, що він готовий повернути Азербайджану землю в Нагірному Карабасі. Тому страх Пашиняна слідувати тій

же долі, що і його попередник, може пояснити пасивну реакцію на турецький заклик до відкриття кордону [73].

Поки світ обговорює раптове припинення боїв у Нагірному Карабасі та розгортання російських «миротворців», одне критично важливе питання не помічається. Чому Росія не стримувала військовий наступ Азербайджану? Збереження сприятливого статус-кво – за стратегічною логікою – є головним інтересом безпеки такого регіонального гегемона, як Росія. Натомість війна послабила контроль Вірменії над Нагірним Карабахом, який проіснував більше двох десятиліть лише тому, що служив інтересам Росії. Ризик поширення на нестабільний Кавказ представляє ще одну загрозу безпеці для Росії [55]. Війна змінила баланс інтересів у регіоні – що несприятливо для Росії – створивши можливості для регіональних втручань Туреччини, США та інших.

Кінцевою метою Росії на пострадянському просторі є політична реінтеграція своїх колишніх сателітів у міждержавний союз. Проте спроби досягти цього за останні три десятиліття привели лише до невдач. Останній досвід з Білоруссю свідчить про те, що, можливо, авторитарне керівництво відчуває надзвичайну загрозу. Посилення незахищеності населення було історично ще однією сприятливою умовою політичної інтеграції. Можливість Москви тиснути на прем'єр-міністра Вірменії Нікола Пашиняна обмежена [86]. Недавня доповідь показує, що Кремль розглядає Пашиняна як «ставленика Сороса» і звинувачує його в «просуванні проамериканської політики». Очевидно, що відомство Кремля у Вірменії отримує інформацію від агентів, що є у владних кругах. Вони непомітно просунули у Кремль думку про те, що Пашиняна потрібно замінити більш лояльним політиком.

Війна та здобуття азербайджанських територій в Нагірному Карабасі та навколо нього створюють сприятливий для Росії контекст. По-перше, це дозволяє вину за поразки проектувати на нинішнього прем'єр-міністра Вірменії. Російські ЗМІ транслювали заяви російських експертів з питань політики та безпеки, які стверджують, що Пашинян несе відповідальність за втрати у війні та стриману російську реакцію через його недружнє ставлення до Росії та його

фаворитизм до Заходу [17]. Вони також пропагували заяви, що стосуються посилення внутрішньої опозиції. Ці сигнали говорять про те, що першою метою Росії є залучення до влади більш лояльного вірменського прем'єр-міністра. Друга мета – створити небезпеку серед населення, пропагуючи ідею, що Вірменія не може вижити як держава без Росії. Щоб створити необхідне відчуття загрози, Росія дозволила Азербайджану забрати всі свої території навколо Нагірного Карабаху, що надзвичайно ускладнило подальшу оборону анклаву. Поразка від Азербайджану також підкреслює військову вразливість самої Вірменії [72]. Росія використає це почуття вразливості, щоб переконати населення та керівництво Вірменії погодитись на більш тісну інтеграцію з Росією, імовірно подібну до Союзної держави Росії та Білорусі.

З іншого боку, Росія зробила величезну ласку президенту Азербайджану Ільхаму Алієву, вирішивши не використовувати свої засоби електронної боротьби проти азербайджанських безпілотників. Це було ключем до військового успіху Баку і чітко повідомляє азербайджанській аудиторії, що збереження їхніх військових здобутків залежить від добрих відносин з Москвою [24]. Це не створить рівня вразливості як у Вірменії, але почне створювати залежність.

Цілком правомірно запитати, чи Росія діяла опортуністично у відповідь на війну, чи активно сприяла виникненню конфлікту. Навряд чи РФ не знала про наміри Азербайджану. Вона має широкі можливості збору розвідувальних даних на Південному Кавказі. Її здатність контролювати військові та цивільні комунікації, переміщення військ та техніки та підготовку до наступальних операцій у регіоні є майже безперечною. Більше того, наступ азербайджанців розпочався 27 вересня, через день після закінчення російських стратегічних навчань «Кавказ-2020». Вірменські військові брали участь у різних етапах навчань як у Росії, так і у Вірменії. Це свідчить про велику впевненість азербайджанської сторони в початку наступу, коли в регіоні все ще були розгорнуті значні російські сили.

Азербайджан

Втручання Росії після перемоги в Шуші завадило Азербайджану швидко завершити завоювання всього Нагірного Карабаху, а російська миротворча місія залишається єдиною, що захищає вірменських мирних жителів, що залишилися в Карабасі сьогодні. Незрозуміло одне, як Росія переконала Азербайджан припинити наступ і як Москва має намір переконати Баку продовжити мандат миротворчої місії, коли термін її дії закінчується наприкінці 2025 року.

Азербайджан може схилитися до Росії, щоб Росія, в свою чергу, схилилася до Вірменії, щоб зробити деякі кроки, яких вимагає Азербайджан, наприклад, вивести вірменські збройні сили з регіону та надати карти наземних мін, які вірменська сторона встановила під час війни. Однак усі ці переговори є непрозорими [33].

Російська мета – приєднати Азербайджан до ЄАЕС (разом із усіма іншими пострадянськими державами, які ще не є членами), але сам Азербайджан ніколи не був особливо в цьому зацікавлений. Крім того, вірменські джерела розповідають, що Вірменія (нинішній член ЄАЕС) блокує участь Азербайджану доти, доки останній не звільнить полонених Вірменії, яких він утримує з кінця війни.

Чому Баку робить цей крок, який поки що не хоче робити, щоб взяти участь у засіданні групи, до якої він не хоче приєднуватися? Якщо будуть реальні дискусії щодо принаймні участі Азербайджану в ЄАЕС, це потенційно може бути способом набрати бали Москві, одночасно надаючи Азербайджану доступ до іншої платформи, яку вона може використовувати для тиску на Вірменію [34]. Не секрет, що більшість держав-членів ЄАЕС, мають кращі стосунки з Баку, ніж з Єреваном, що підтверджується візитом президента Білорусі Олександра Лукашенка до Азербайджану.

Однак повоєнна поведінка Азербайджану свідчить про те, що приниження – це саме те, чого він намагається досягти за 26 років окупації. За останні кілька років російсько-азербайджанські відносини загалом покращились завдяки інтенсивному політичному діалогу та зростанню двосторонньої торгівлі.

Військові зв'язки між Баку та Москвою також зросли не лише з точки зору закупівель зброї, а й спільних військових навчань та співпраці між правоохоронними органами, прикордонниками та спецслужбами [40]. Це сталося, незважаючи на деякі серйозні розбіжності, включаючи закриття азербайджанської організації діаспори в Росії в 2017 році та випадки, коли Азербайджан відмовляв громадянам Росії у в'їзді в країну. Візит Алієвої до Москви підкреслив цю позитивну динаміку, проте ще цікавішим є той факт, що цю подорож здійснила Перша леді замість чоловіка. Візит Алієвої підкреслює, що з того часу, як у 2017 році вона стала першим віце-президентом Азербайджану, її позиція в країні постійно зростає. Її призначення є частиною ширших змін в державному апараті Азербайджану за останні кілька років [23].

Алієв розпочав безпрецедентні кадрові зміни і замінив могутніх членів старої гвардії молодими технократами. У цьому контексті навіть могутнього Раміза Мехдієва, керівника апарату президента і давнього співробітника покійного батька Алієва Гейдара, було звільнено з посади в жовтні 2019 року і замінено на західноосвіченого технократа Саміра Нурієва. Незабаром, у січні 2020 року, президент звільнив свого давнього старшого радника Алі Гасанова, гарячого критика опонентів влади. Офіційна причина широкомасштабної заміни персоналу полягає в тому, що вищі посадові особи блокують реформи, проте капітальний ремонт еліти помітно націлений на членів колись могутнього клану Нахчіван, групу чиновників та бізнесменів, тісно пов'язаних з силовою базою Гейдара Алієва [33]. Хоча чистка старої гвардії не є ознакою того, що політична система Азербайджану переживає лібералізацію та демократизацію, вона свідчить про перегрупування між олігархами та потужними неформальними мережами. Це вигідно впливовій родині Пашаєвих, з якої походить Мехрібан Алієва і члени якої нещодавно були призначені на кілька важливих посад. Ці події спричинили спекуляції, що підсилювались розпуском парламенту у грудні 2019 року та призначенням парламентських виборів на 9 лютого. Говорили навіть, що Перша леді готується змінити свого чоловіка на президентській посаді.

Примітно, що позитивна тенденція у відносинах Росії та Азербайджану набрала обертів після зміни влади у Вірменії у 2018 році. Щоб здійснити тиск на Вірменію, Москва зробила ряд позитивних жестів щодо Азербайджану, включаючи спробу наблизити країну до інтеграційних блоків під проводом Москви, зокрема Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Москва хоче, щоб Азербайджан взяв участь в інших інтеграційних економічних ініціативах в рамках СНД і, можливо, ЄАЕС, що було відображено в запрошенні Алієва на останній неформальний саміт СНД у Санкт-Петербурзі [7]. Стратегічне геополітичне розташування Азербайджану та багатство вуглеводнів спонукають Москву залучити країну до ОДКБ та ЄАЕС. Однак, хоча деякі високопоставлені азербайджанські чиновники можуть виступати за приєднання до цих організацій, очолюваних Москвою, Баку публічно виключив цю можливість у вересні минулого року. Більше того, в жовтні 2019 року Азербайджан обіймав посаду голови Руху неприєднання до 2022 року, даючи чітку відповідь на спекуляції щодо його цілей зовнішньої політики. Дійсно, позаблокова політика Баку дозволяє йому підтримувати продуктивні відносини із Заходом, який є важливим партнером у енергетичній співпраці, і брати участь у регіональних торгових проектах Китаю в обхід Росії [64].

Економічне і військове підпорядкування Росії принесе Азербайджану обмежені переваги. Російська економіка ослаблена санкціями та нестабільними цінами на нафту, і вона не може відповідати перспективам, які пропонує Китай, особливо з точки зору іноземних інвестицій, необхідних Баку для диверсифікації економіки від експорту вуглеводнів. Що стосується безпеки, азербайджанська еліта розглядає Москву як вирішальну дію у стратегічно важливому вирішенні нагорно-карабахського конфлікту і, ймовірно, сподівається, що невдоволення Росії розвитком подій у Вірменії може змусити її підтримати Азербайджан у вирішенні конфлікту або, як мінімум, бути нейтральною у разі відновлення бойових дій. Однак, незважаючи на напружені відносини з Єреваном, Росія воліє відігравати посередницьку роль, коли мова йде про Нагірний Карабах, і, швидше за все, дотримуватися рівноваги між двома конфліктуючими сусідами, ніж

обрати одну із сторін [14]. Тому членство в ОДКБ навряд чи призведе до прориву для Азербайджану з точки зору вирішення конфліктів. Більше того, як член ОДКБ та ЄАЕС, Вірменія, швидше за все, накладе вето на приєднання Азербайджану до обох організацій. Азербайджан також вже підтримує тісні стосунки з кількома державами – членами ОДКБ та ЄАЕС, зокрема Білоруссю та Казахстаном.

Грузія

Сучасний російський спосіб ведення війни є продуктом стратегічного мислення. Гібридна війна значною мірою є продовженням традиційного військового мислення Москви з деякими нововведеннями, пов'язаними із сучасними соціально-політичними змінами та сучасними технологіями. Росія спритно використовує суміш своїх національних повноважень у різних ситуаціях. Випадок з Грузією ілюструє, як Росія підходить до своїх шляхів і засобів для забезпечення національних цілей.

З моменту здобуття Грузією незалежності Кремль продовжував чинити тиск на Тбілісі, використовуючи комбінацію інструментів влади. Поряд із традиційними джерелами влади – такими як використання або загроза військової сили, підтримка довірених осіб та створення сепаратистських режимів як важеля проти країни – Росія застосовує економічні заходи, інформаційні операції та кібератаки [21].

Досвід Грузії як давньої жертви російської гібридної війни свідчить про те, що сучасний російський спосіб ведення війни не є новим явищем. Однак сучасні технології, такі як кібернетичні можливості, використання соціальних мереж та радіоелектронна боротьба, є новими можливостями для Росії підтримувати свою непряму стратегію.

Росія використовує різноманітні повноваження для досягнення стійких політичних цілей. На початку 90-х років Російська Федерація підживила сепаратистські рухи в Абхазії та Цхінвальському регіоні (Південній Осетії). Окрім надання сепаратистам військової техніки та підтримки, вона вела невинну тривалу інформаційну війну. РФ ефективно використовувала

пропагандистські та інформаційні кампанії, щоб посіяти хаос і сум'яття в Грузії та щодо Грузії серед своїх міжнародних союзників [10]. Пропаганда говорила, що «грузини борються проти малих народів» і що грузини проводили «геноцид» абхазького та осетинського народу. І все-таки перша масштабна російська кампанія впливу на Грузію розпочалася після Революції троянд 2003 року і завершилася війною в серпні 2008 року. Кремль зрозумів, що кольорові революції – і, зокрема, революція троянд у Грузії – загрожують її двом основним зовнішньополітичним цілям: припиненню «посягань» Організації Північноатлантичного договору (НАТО) на пострадянському просторі та збереженню особливої ролі та впливу на колишні радянські республіки [10].

У «ближньому зарубіжжі» використання військової сили зрозуміле з кількох причин: Росія має перевагу, оскільки такі країни, як Грузія, Україна та Молдова, не отримують гарантій колективної безпеки. Війна в серпні 2008 року була переважно традиційною; однак Росія також використовувала гібридні заходи, такі як кібератаки та дезінформаційні кампанії. Війна послужила лабораторією для засвоєння уроків та пусковим механізмом для військової модернізації політично-військового істеблішменту в Росії.

З 2008 року Росія незаконно окупувала Абхазію та Південну Осетію, на які припадає 20 відсотків території Грузії. Окупація дає Росії значну військову присутність на Південному Кавказі. У той же час Росія продовжує свій «процес прикордонності», коли «захоплює» додаткові землі біля лінії окупації в Південній Осетії, переміщуючи «кордони» з колючим дротом далі на безперечні грузинські території [24]. Ситуація навколо лінії окупації є класичним прикладом «тактики нарізки салями». Москва могла б посилити адміністративні кордони після війни 2008 року, але натомість сіє розбрат, не провокуючи військової реакції.

Крім військового примусу, Росія продовжує активно розгортати інформаційні операції, дипломатичний та економічний тиск та політичну війну проти Грузії. Росія є другим за величиною торговим партнером Грузії, що становить 11 відсотків від загальної торгівлі Грузії у 2017-2018 роках. Російські

туристи на даний момент є серед більшості іноземних відвідувачів Грузії. Окрім торгівлі, обсяг грошових переказів громадян Грузії, які проживають у Росії, має значну частку в економіці Грузії. Тому ця економічна залежність від Росії залишається однією з найбільших вразливих місць Тбілісі і є ще одним інструментом в руках Москви, коли їй потрібно чинити тиск [66].

Економічна залежність взаємопов'язана з іншим важливим інструментом російського інструментарію з гібридної війни: антизахідною пропагандою та дезінформацією. За даними Служби державної безпеки Грузії, у 2018 році дезінформація була широко розповсюдженим інструментом, який використовували іноземні сили, які за допомогою фейкових новин та фальсифікованих фактів та історії намагалися поляризувати населення, нав'язуючи фальшиві уявлення та страх, а також впливати на важливі процеси через маніпуляція громадською думкою. Ці дезінформаційні кампанії містять повідомлення проти НАТО, Європейського Союзу та певних соціальних груп, таких як ЛГБТ-спільнота. Головне послання російських інформаційних операцій полягає в тому, що інтеграція із західними інституціями шкодить традиційній грузинській ідентичності. Росія використовує різноманітні джерела, такі як соціальні медіа, фінансовані державою ЗМІ, неурядові організації та політичні партії, щоб використати відсутність соціальної згуртованості в грузинському суспільстві [76]. Згідно з недавньою доповіддю Грузинського фонду стратегічних та міжнародних досліджень (GFSIS), особливо вразливими групами проти російської пропаганди є переважно люди віком від 50 років через досвід життя в СРСР; етнічні меншини, які відчують себе ізольованими та маргіналізованими; ті, хто не знає грузинської мови, що робить їх легкою мішенню для російської телевізійної пропаганди; сільське населення, яке бачить у Росії ринок сільськогосподарських товарів, а також можливу зайнятість, і сім'ї, члени яких працюють у Росії та регулярно відправляють грошові перекази своїм родичам у Грузії [75].

Однак, незважаючи на те, що Росія має проти Грузії, її «м'які» заходи неефективні, оскільки євроатлантичне прагнення Грузії є широко узгодженим

курсом зовнішньої політики серед ключових політичних гравців та широкого суспільства. Підтримка інтеграції НАТО та ЄС серед громадськості Грузії залишається стабільно високою. Опитування Національного демократичного інституту в грудні 2020 року показало, що, як і в попередні роки, підтримка членства в НАТО та ЄС у середньому серед громадян Грузії становить 80 відсотків. Крім того, це ставлення також закріплено в Конституції Грузії 2018 року [69].

Росія не поспішає примушувати Грузію під свій вплив сильніше. Вона вже досягла своїх головних цілей: фактично зупинити членство Грузії в НАТО та встановити військову присутність на Південному Кавказі. На жаль, час не на боці Грузії, оскільки грузинське населення очікує відчутних результатів, коли йдеться про процес інтеграції Грузії до західних установ. Оскільки членство в НАТО найближчим часом виглядає менш реалістичним, Росія продовжить своє поступове проникнення в грузинську політику, щоб досягти своєї кінцевої мети – змінити обраний Грузією зовнішньополітичний курс [67]. Цей підхід не вимагає значних ресурсів і може з часом виявитись ефективним.

Тим не менше, за відсутності надійних гарантій безпеки та на тлі ревізійної зовнішньої політики Росії, Грузія продовжує підтримувати свою незалежну зовнішню політику: євроатлантичну інтеграцію та стратегічне партнерство із США. Як надійний партнер Грузія продовжує свою участь у міжнародних місіях безпеки і залишається однією з провідних країн, що бере участь в операції «Рішуча підтримка в Афганістані», і планує продовжувати місію до тих пір, поки Вашингтону буде потрібна підтримка збройних сил Грузії.

2.2 Використання механізмів економічного тиску

За президента Володимира Путіна російська економіка пережила два різні періоди. З 1999-2008 рр. Росія піднімалася із середнім зростанням 7 відсотків на рік. Починаючи з 2009 року, економіка Росії стагнувала із середньорічним зростанням 1 відсоток. Коронавірус та війна з цінами на нафту ввели Росію в

нову економічну кризу. Наскільки глибокою він буде і як відновиться російська економіка?

Коли Путіна було призначено президентом у 2000 році, він прибув за накритий стіл. Він виграв від ринкових реформ Бориса Єльцина в 1990-х та російського фінансового краху в 1998 році, який змусив Росію стати фінансово відповідальною, очистивши некомпетентних випадкових власників підприємств шляхом масового банкрутства. Протягом свого першого терміну Путін продовжив реформи Єльцина, навіть вдосконалюючи економічну та правову систему [18].

З 2003 року світові ціни на нафту зросли, що дозволило Путіну відмовитись від реформ. Отримавши вигоду від світового товарного буму, він пропагував державний та товариський капіталізм. Ключовим моментом став арешт Михайла Ходорковського, головного власника нафтової компанії «ЮКОС», у жовтні 2003 року та подальша конфіскація ЮКОСу. Проте Путін продовжував зосереджуватися на відбудові державних фінансів. Росія мала стабільний профіцит бюджету та поточного рахунку, що дозволило мінімізувати державний борг та накопичити великі міжнародні валютні резерви.

Світова фінансова криза 2008 року стала для Путіна грубим шоком. Високі та зростаючі ціни на нафту породили концепцію Росії як енергетичної наддержави, але в 2008 році ціни на нафту впали на 80 відсотків, і паралельно впала російська фондова біржа. Змиваючись з великими запасами валюти за рахунок нафтових грошей, Путін здійснив значну допомогу великим державним та олігархічним компаніям, які витіснили менші приватні компанії [39].

Оскільки Путін вже не міг задовольнити російський народ високим економічним зростанням та підвищенням рівня життя, він замість цього зробив вибір на перемоги у невеликих кількостях, спочатку в Грузії в серпні 2008 року, а потім анексія Криму в березні 2014 року. Але його війна з Україною спровокувала значні західні санкції, зокрема фінансові з липня 2014 року, які щороку пригнічували економічне зростання Росії на 1-1,5 відсоткових пункти, а також суворі особисті санкції проти його найближчих соратників.

З 2014 року російська економіка характеризується стагнацією. За офіційною статистикою Росії, реальні наявні доходи впали на 13 відсотків порівняно з 2014-18 роками. Путін виявився надзвичайно незацікавленим в економічному зростанні або реформах, які можуть сприяти зростанню. Він більше зосередився на макроекономічній стабільності. Ця стабільність була підтверджена переходом до плаваючого обмінного курсу з грудня 2014 року, що означає, що російський обмінний курс коливається з ціною на нафту [52].

Тим не менше РФ продовжувала поширювати вплив у регіоні через економічні механізми. Напевне, вже всі чули про торгові обмеження, санкції, ембарго. Так от, для Росії це звична політика взаємодії з сусідами.

2.2.1. Економічний вплив РФ на держави Західного регіону

Білорусь

Білорусь економічно підпорядкована Росії. Вона є головним торговельним партнером Білорусі, представляючи близько 50% загальної зовнішньої торгівлі та 56% загального імпорту. Оскільки Білорусь має лише обмежені можливості зовнішнього зростання, вона в основному торгує з Росією або під егідою Євразійського економічного союзу, де Москва диктує митні тарифи. Росія також є головним кредитором Білорусі, це близько 45% іноземного кредитування країни, а також її найбільшим джерелом прямих іноземних інвестицій. Цікаво відзначити, що з 2015 року Білорусь перетворилася на центр реекспорту Росії європейської та західної продукції, на яку поширюються контрсанкції Кремля [46].

Під час зустрічі Путіна та Лукашенко 14 вересня Росія заявила, що «запропонує» Мінську позику у розмірі 1,5 млрд. доларів з метою погашення попередніх позик. Це відбулося після оголошення про те, що Москва рефінансує борг Білорусі в 1 млрд. доларів. Використання слабкої позиції Лукашенка зараз стало б можливістю для російських олігархів підготувати ґрунт для майбутніх приватизацій.

Енергетична залежність Білорусі є критичною вразливістю. Москва постачає Білорусі нафту та газ зі знижками, і тому може легко призупинити

поставки та торгуватися за цінами на енергоносії. Білорусь отримує сиру нафту з Росії зі знижками на митні збори, переробляє її та експортує іншим торговим партнерам за ринковою ціною [52]. Ця схема дозволяє Білорусі підтримувати свою економіку. У 2018 році Лукашенко намагався торгуватися про додаткові знижки; Кремль відповів на це скороченням поставок нафти, що нанесло серйозну шкоду національній нафтовій промисловості, і використав «податковий маневр», щоб зменшити знижку на експортні мита. У січні 2020 року Росія запровадила та швидко зняла нове ембарго на нафту після невдалих переговорів щодо вивізних мит.

Білорусь також сильно залежить від російського газу, не в останню чергу тому, що вона практично імпортує весь газ з Росії і не має життєздатних альтернативних поставок. У 2011 році «Газпром» взяв на себе білоруського оператора газопроводу «Белтрансгаз». Незважаючи на неодноразові твердження про те, що як член Союзної держави вона повинна мати право купувати російський газ за внутрішніми цінами, Білорусь ніколи цього не досягала [1].

Після десятиліть дискусій Росія та Білорусь у 2011 році нарешті домовились про будівництво двох ядерних реакторів на Астравецькій АЕС на литовському кордоні, розташованому приблизно в 30 милях від Вільнюса.

Окрім рекламного трюку найбільшого російського виробника електроенергії, Росатома, який відповідає за глибоко дефектне будівництво, проект Астравця не має комерційного сенсу для Білорусі, яка вже виробляє достатню кількість електроенергії, і не потребуватиме додаткових 40% генеровані двома новими одиницями. Країни Балтії та Польща бойкотують завод, який Литва називає загрозою національній безпеці.

Незрозуміло, що Білорусь буде робити з надлишком електроенергії – якщо Росія не купуватиме її зі знижкою. Твердження, що реактори дозволять Білорусі зменшити імпорт російського газу на чверть, ігнорують той факт, що він замінить одну залежність іншою. Згідно з контрактом, Білорусь може купувати ядерне паливо лише у Росії. Однак проекти мають сенс з російської точки зору.

Будівництво астравецьких підрозділів підтримується російською державною позикою на 10 млрд. дол. [39].

Хоча західні економічні санкції є корисним інструментом проти режиму Лукашенко, надмірний тиск на нинішнє керівництво піде на користь лише Росії. Економічне стискання країни також спричинило б рух протесту. Отже, будь-які економічні санкції повинні бути спрямовані на режим, а не на громадян.

Молдова

Говорячи про потенційні переваги співпраці з РФ для Молдови, слід виділити особливо дві галузі її економіки, в яких республіка мала явні і значні переваги. До них відносяться виноробна галузь та енергетика. Виноробство в Молдові є однією з бюджетоутворюючих галузей економіки. На жаль, слід визнати, що в торгових зв'язках обох країн в цій сфері, часом, було присутнє більше політики, ніж економіки. Йдеться, зокрема, про введення Росією заборони на ввезення молдавської виноробної продукції [27]. Причому, з точки зору РФ, заборона обумовлювалася об'єктивними причинами, в тому числі поганою якістю цієї продукції. З точки зору Молдови, ембарго мотивувалося в більшій мірі політичними міркуваннями – нібито не настільки лояльним ставленням до Москви. За часом введення заборони збіглося з розширенням зв'язків РМ з ЄС – підписанням «Індивідуального плану дій Республіки Молдова-ЄС на 2005-2007 рр.». Російське ембарго супроводжувалося негативним впливом на розвиток стратегічної виноробної галузі РМ. Загальний обсяг випуску продукції на виноробних підприємствах скоротився наполовину. Одночасно криза в цій галузі призвела до спаду виробництва в суміжних галузях (скляна промисловість, виробництво паперу та картону і ін.). Зрозуміло, чому, враховуючи минулий досвід, одним із головних завдань для обраного Президента Молдови І. Додона (листопад 2016 г.) стало поновлення поставок в РФ вин молдавськими компаніями [27]. В умовах заборони на молдавські вина (вересень 2013) Росспоживнагляд все ж дозволив їх поставки, але лише виноробним компаніям ПМР і Гагаузії, влада яких виступають за зближення з Євразійським союзом. Причому, за статистичними даними, якщо до 2006 року

молдавські вина займали понад 60% на винному ринку РФ, то до 2013 року РМ вдалося відновити лише 10-12% від цього рівня.

Відтоді Молдова так і не змогла подолати негативні наслідки від зниження експорту виноробної продукції в РФ і повернути її на російський ринок в колишніх обсягах. Лібералізація експорту молдавського вина в ЄС не компенсувала втрати РМ від втрати російського ринку. Президент РМ І. Додон під час свого офіційного візиту в Москву (16-18 січня 2017 г.) перш за все, обговорив з Президентом В. Путіним проблему відновлення поставок вина. Зараз вино в РФ постачають 9 компаній, головним чином, з ПМР і Гагаузії. За домовленістю з РФ, вже в середині лютого 2017 року експерти Росспоживнагляду обстежили 13 виноробних компаній з РМ. За результатами перевірки Росспоживнагляд дав добро на відновлення поставок вина з урахуванням його якості поки тільки п'яти компаніям: Cricova, Chateau Vartely, Castel Mimi, Lion-Gri і «Молдюгвін» [69]. Росія підкоригувала свою політику також щодо молдавського експорту овочів і фруктів. Слід сказати, що до ембарго на частку російського ринку припадало близько 80% вивезення молдавської плодовоовочевої продукції. Правом експорту фруктів і овочів користувалося 248 молдавських підприємств.

Після вступу в силу ЗВТ з ЄС, російські і молдавські партнери так і не змогли домовитися, як будуть будуватися взаємини в галузі сільського господарства, щоб виключити «втручання політики» в цю галузь. Важливіше це було для економіки Молдови. Однак у проєвропейської влади Молдови русофобія взяла верх, що призвело країну до позбавлення минулих привілеїв у торгівлі з РФ [82].

2.2.2. Економічна залежність держав Закавказзя

Грузія

Економічна залежність Грузії від Росії відрізняється від України, Молдови та Вірменії. У Грузії є чотири центральні галузі економічної вразливості щодо Росії: інвестиції, торгівля, енергетика та грошові перекази. Основні сектори економіки Грузії відносно диверсифіковані, як і прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в

країну [66]. За даними Геостату, статистичного відомства Грузії, п'ятьма найбільшими інвесторами в Грузії є Нідерланди (180 млн. дол.), Люксембург (145 млн. дол.), Китай (98 млн. дол.), Азербайджан (95 млн. дол.) та Туреччини (74 млн. дол.). Росія навіть не входить до списку десяти найкращих інвесторів.

Насправді з 1996 року інвестиції Росії становили понад 10 відсотків загального обсягу ПІІ в Грузії і ця частка постійно падала – до 2 відсотків у 2012 році. Дані 2013 року показують, що російські інвестиції мають негативний показник (мінус 1,29 мільйона доларів). Таким чином, виведення російських ПІІ не представляє серйозної загрози для Грузія.

Однак грузинська економіка сильно залежить від ПІІ, і широко поширена думка, що ПІІ складають більше одного мільярда доларів на рік потрібні, щоб зберегти економіку країни і забезпечити зростання до понад п'яти відсотків [70]. В даний час уряд є надає великого значення фонду спільного інвестування, який був створений після приходу до влади нинішньої партії. Вже було оголошено, що понад 5 мільярдів доларів пообіцяли різні інвестори, в тому числі колишній прем'єр-міністр Іванішвілі.

Якщо роль Росії у спільному інвестуванні різко зросте, і якщо західні ПІІ зменшаться, це дасть Москві новий важіль впливу. Раніше, коли російські компанії інвестували в грузинські електроенергетичний та банківський сектори вони були насторожені використанням їхньої присутності з політичних причин [62]. Розуміючи це Росія серйозно втручалася у фінансові справи Грузії, завдаючи їй великої шкоди. Але режим Путіна може заплатити високу ціну, аби заявити про себе.

З вступом Росії до СОТ Грузія отримала додаткові інструменти, щоб змусити Росію скасувати обмеження торгівлі, які вона ввела у 2006 році. Росія закрила свій ринок для грузинської сільськогосподарської продукції, вина, і мінеральної води. Однак через членство у СОТ та поліпшення двосторонніх відносин між Тбілісі та Москвою, а після зміни уряду в Грузії, Російське агентство з питань захисту прав споживачів зняло обмеження щодо грузинської

продукції і торгівля відновилися. У першому кварталі 2014 року майже 70 відсотків грузинського експорту вина йшло до Росії [21].

Таким чином, хоча зовнішня торгівля Грузії досить диверсифікована, без Росії, на яку припадає більше чверті загальної торгівлі, грузинський ринок є уразливим, зокрема щодо таких галузей, як виноробство. Російське агентство з питань захисту прав споживачів політизує торгівлю та забороняє певні продукти, коли політичні відносини з Росією погіршуються, не тільки в Грузії, але і в Прибалтиці, Молдові, Україні, та Середній Азії [68].

Щодо енергетики, то Грузія не надто залежить від російських поставок. До 2006 р. все залежало від російського імпорту. Пізніше Грузія змінила свою політику і з тих пір вона стала чистим експортером електроенергії до Росії. У січні – квітні 2014 року Грузія імпортувала з Росії лише 216 млн. кВт / год електроенергії, що майже в шість разів менше, ніж за останні чотири місяці 2006 р. Навесні та влітку, коли гідроелектростанції знаходяться на піку, Грузія також експортує до Росії кілька сотень мільйонів кВт / год електроенергії. У 2017 році Грузія відправляла 370 мільйонів кВт / год до Росії [24]. Міністерство енергетики очікує зростання експорту в Росії. Таким чином, Грузія має чисту незалежність від Росії у плані постачання електроенергії, хоча вона все ще покладається на російську електроенергія взимку.

Що стосується імпорту газу та нафти, то основним торговим партнером Грузії залишається Азербайджан. Загальна частка російської нафти становить лише близько восьмої частини загального імпорту. Залежність від російського природного газу є наступною протилежною траєкторією. У 2018 році Грузія імпортувала майже 1,5млрд. куб. м. природного газу з Росії – в рази менше, ніж у 2010 році. У той ж період грузинський імпорт природного газу з Азербайджану був в 11,5 разів вище ніж у 2010 р [14].

Грошові перекази з Росії традиційно становлять значну частку бюджету Грузії. У 2013 році Грузія отримала 1,47 мільярди доларів грошових переказів, з яких 54 відсотки прийшли з Росії. І обсяг, і частка грошових переказів за останні

роки з Росії зросли. Тому, заборона грошових переказів є одним з найпотужніших економічних важелів в арсеналі Москви.

Однак заборона грошових переказів є складним явищем, яке пов'язане із витратами для Москви. Важко змусити міжнародні компанії, такі як Western Union, зупинити їхніх грошові перекази. Москва також може піти проти грузинських мігрантів, які проживають і працюють у Росії. Офіційні дані, недооцінюють кількості грузинів. Цілком ймовірно, що їх є принаймні декілька сотень тисяч, які проживають у Росії, якщо не мільйони, як повідомляло Human Rights Watch [44].

На відміну від інших держав Східного партнерства, Грузія вже постраждала від політики етнічного вигнання з Росії. У 2006 році протягом напруженого періоду, який включав заборону грузинської імпорту вина, російська влада вислала етнічних грузинів, які працювали у РФ. Це була відповідь Москви на так званий «шпигунський скандал», який розгорівся після того як у Грузії затримали російську розвідувальну групу. Тоді заарештувавши чотирьох громадян Росії та десятих громадян Грузії [15]. У відповідь, кілька тисяч грузинів з Російській Федерації були депортовані до Грузії, переважно на літаках, які зазвичай перевозили худобу та вантажі. Двоє людей загинули внаслідок такої депортації.

Хоча такі депортації були шоком, але вони не мали впливу на економіку Грузії. Багато депортованих грузинів відкрили свої малі підприємства та бізнеси в Грузії, а багато інших повернулися до Росії через Україну чи Білорусь. Насправді депортації нашкодили репутації Росії. Уряд Грузії подав позов проти росіян в Європейський суд з прав людини, який оголосив справу прийнятною для розгляду. Росія цей суд програла.

Вірменія

Росія є найбільшим торговим партнером та інвестором Вірменії. Товарооборот з ЄАЕС (понад 95% з яких припадає на Росію) за останні кілька років перевершив товарообіг між ЄС та Вірменією, і розрив постійно збільшується, хоча в абсолютних цифрах торгівля між ЄС та Вірменією в

основному продовжує зростати [5]. Як результат, майже третина загальної зовнішньої торгівлі Вірменії припадає на Росію. Коли йдеться про прямі іноземні інвестиції, Росія забезпечує половину накопичених запасів Вірменії, а частка інших партнерів не перевищує 10%. В Росії проживає велика вірменська діаспора, але в основному це трудові мігранти. Частка грошових переказів з Росії у ВВП Вірменії становила 15,5%. З падінням російської економіки у 2014 році грошові перекази за два роки впали на 45%. Незважаючи на слабкість російської економіки, Вірменія повинна забезпечити зростання власної економіки шляхом збалансування експорту, щоб уникнути подальшого погіршення зовнішнього балансу та для усунення вразливостей, пов'язаних із санкціями проти російської економіки [12]. Це також дозволяє Вірменії зберегти зовнішньополітичний курс. Вірменія залежна від грошових переказів з Росії, і якщо Росія захоче тиснути на Вірменію для вироблення конкретної політики це теоретично може створити перешкоди для трудящих-мігрантів, яких можуть депортувати як це зробили з грузинами, що у свою чергу позбавить Вірменію значного надходження грошових коштів.

Росія займає монопольне становище в енергетичній, залізничній, телекомунікаційній, гірничодобувній та фінансовій сферах Вірменії. Вона контролює 80% енергетичного сектору Вірменії. Щорічно постачає 2 мільярди кубометрів газу до Вірменії і володіє Газпромом Вірменія, внутрішньою газорозподільчою мережею країни. Хоча півмільйона кубометрів газу постачається з Ірану, але цей газ перетворюється в електроенергію і повертається назад до Ірану [65]. У 2016 році Вірменія та Росія досягли домовленості про встановлення ціни на газ у розмірі 150 доларів за 1 000 куб метрів до кінця 2018 року. Наступний 2019 рік передбачав підвищення ціни на 10%, що часто трактується як ознака незадоволення Москви тим, як поводить себе Єреван. Крім того, деякі російські джерела стверджують, що Державний фінансовий комітет Вірменії розслідував фінансову діяльність «Газпрому Вірменія», який виявив кілька порушень та зловживань, що насправді було частиною тактики переговори щодо ціни на газ.

Хоча остаточна ціна не узгоджена на сьогоднішній день, Вірменія намагалася приєднатися до Білорусі та Киргизстану в спробі знизити ціну, ведучи переговори на основі цін на міжнародних ринках. Однак ця Стратегія має свої ризики: обґрунтування попиту на ціну на міжнародних ринках може бути не наймудрішою стратегією для Вірменії, бо Росія може запропонувати торгувати на основі плаваючих цін, які можуть серйозно нашкодити вірменській економіці, якщо міжнародні ціни зростуть [71].

Коли справа стосується загального ринку газу, який повинен відкритися у 2025 р. Росія та Казахстан не прагне відмовитись від механізмів, які утримують контроль за поставками в руках постачальників. Нещодавно спроба врегулювати цінову суперечку не увінчалася успіхом і Володимир Путін зробив висновок, що єдиний тариф може бути реалізований лише на єдиному ринку з єдиним бюджетом та єдиною податковою системою [59]. З одного боку, єдиний ринок приносить нижчі ціни, більше регулювання та надійність, що бажані для Вірменією; однак, з іншого боку, це означає зменшення суверенітету для всіх членів – ні те, ні інше не бажане для Вірменії, але поки що це неможливо з інституційної точки зору.

Азербайджан

Поки Азербайджан вийшов з Другої Карабахської війни переможцем, його сусід – Росія, може переслідувати інші цілі, крім простих миротворчих операцій. Результат міг би бути іншим, якби не несподіване рішення Росії не надати пряму військову допомогу своєму вірменському союзнику. Незважаючи на те, що це, здавалося б, на користь Азербайджану, динаміка залишається складною, оскільки країна все ще затиснута між великими регіональними державами, зокрема Туреччиною та Росією [38].

В умовах економіки, яка сильно залежить від експорту нафти і газу, на економічну політику Азербайджану вже вплинуло зниження цін з початку 2020 року. Однак останні торговельні обмеження, накладені Росією на одну з найбільших в Азербайджані нафтопереробних компаній могли б забити останній цвях до труни азербайджанської економіки. Можна припустити, що

відносини між Азербайджаном та Росією повинні бути відносно хорошими з листопадової угоди про припинення вогню. Однак зараз здається, що все не так просто. На початку грудня 2020 року, через кілька днів після того, як Путін визнав справу з підвищенням цін на продовольство для російських споживачів пріоритетною, Россельхознадзор, Російська Федеральна служба ветеринарного та фітосанітарного нагляду, заборонила ввезення томатів та яблук з Азербайджану, рішенням не здавалося стратегічно обґрунтованим, оскільки Азербайджан є одним з найбільших постачальників цієї сільськогосподарської продукції в Росію [58].

Ця зміна планів та заборона на імпорт овочів свідчать про невдоволення Росією азербайджанською демонстрацією в Баку зброї російського виробництва, захопленої під час Другої Карабахської війни. Обмеження торгівлі, яке Росія застосувала до азербайджанського імпорту, було, принаймні політично мотивованим, відповідаючи на зростаючу участь Туреччини в регіоні та нагадуючи Азербайджану про владу Росії над її зовнішньополітичним напрямком [43].

Перебуваючи під багатьма санкціями США та ЄС, Росії використовує торгові санкції як зброю проти своїх регіональних партнерів. На відміну від взаємних санкцій проти ЄС, Росія відома односторонніми заборонами на імпорт від своїх колишніх радянських партнерів, таких як Україна, Польща чи Грузія. Росія використовувала торгові обмеження та жорсткий митний контроль, щоб продемонструвати невдоволення вступом Польщі до Європейського Союзу в 2005 році, що є «традицією», яка продовжувалась з обмеженням на польські яблука в 2015 і 2018 роках. Інший приклад – заборона Росією імпорту турецьких помідорів після того, як російський реактивний літак був збитий турецькими військовими силами в Сирії в 2015 році. Показник знизився із середнього показника понад 65% усього експорту томатів між 2010 і 2015 роками, лише до 28% у 2019 році, турецькі експортери повернулись до інших ринків, а не зосереджувались на російському [42].

Географічне положення Азербайджану робить його зовнішню політику дуже сприйнятливою до впливу з боку своїх потужних сусідів, а саме Росії та Ірану, які історично мають тісні зв'язки з країною. Незважаючи на припинення вогню з Вірменією, інші загрози безпеці залишаються, оскільки уряд Азербайджану бореться за свою позицію між Сходом та Заходом [63].

Однією з таких спроб є проект Кавказького трубопроводу, інтерес до якого відновився з часу завершення Південного газового коридору в кінці 2019 року та його недавнього запуску в експлуатацію на початку 2021 року, що робить Азербайджан середньою точкою між європейськими ринками та постачальниками з Центральної Азії (наприклад, Туркменістан). Незважаючи на те, що цей проект не є економічно обґрунтованим, він все ж досягає геополітичної мети: забезпечення Азербайджану підтримкою з боку Європи [78].

На початку 90-х років Азербайджан уникав будь-яких втручань Росії, витісняючи військових зі своїх територій, перш ніж вести переговори про угоду століття із західними компаніями, такими як British Petroleum. Пізніше того ж року Азербайджан втратив 14% своїх земель на користь Вірменії за підтримки російських сил, які використали це для підштовхування Азербайджану до приєднання до оборонних механізмів СНД.

У наступні роки США та ЄС створили динаміку сили противаги російським інтересам у регіоні. Ці жорсткіші відносини також означали, що Азербайджан більше брав участь у європейських планах щодо пошуку альтернатив російському газу, суттєво після того, як Росія припинила експорт газу в Україну наприкінці 2000-х. Таким чином, Туреччина стала ідеальним пунктом транзиту на європейські ринки азербайджанського газу через Трансанатолійський трубопровід [22]. Однак, як незабаром правляча еліта виявила, тісніше партнерство з ЄС включало небажаний побічний ефект, який зміцнив групи громадянського суспільства і, отже, опозицію. Не дивно, що з тих пір відносини з Туреччиною стали пріоритетними. Врешті-решт, Туреччина була ідеальним кандидатом для забезпечення цілей Азербайджану щодо нейтралітету,

водночас підтримуючи Азербайджан у військовій формі та підтримуючи його поточний політичний режим.

Азербайджан значною мірою покладається на Туреччину, оскільки нафто- і газопроводи Баку-Тбілісі-Джейхан і Трансанатолії, що з'єднують його з європейськими ринками, транзитуються через турецькі землі. Продемонструвавши свою повну підтримку режиму Ердогана, Азербайджан закрити всі навчальні заклади та засоби масової інформації, пов'язані з рухом Гюлена, в 2016 році після спроби перевороту. Сила цих відносин виявилася ще під час Другої Карабахської війни, коли Азербайджан повернув свої втрачені території Вірменії завдяки турецькій військовій підтримці. Забезпечення територіальної цілісності Азербайджану служить для захисту планів Туреччини щодо збільшення торговельних зв'язків із Центральною Азією через Каспійське море [78].

Заборона на імпорт азербайджанських томатів і яблук була короткою, і її було скасовано 16 грудня 2020 року, лише через тиждень після її запровадження. Продемонструвавши невдоволення Росії посиленням політичної влади Туреччини на Південному Кавказі, це обмеження торгівлі спробувало поставити азербайджанський уряд у відповідність з російськими планами. Торгова політика є ефективною лінією маніпуляцій з російської сторони, оскільки Азербайджан надає пріоритет розвитку не нафтового сектору, а Росія є його найбільшим торговим партнером. З урахуванням 47% усіх не нафтогазових продуктів, що експортуються до Росії в 2019 році, найбільші не нафтові галузі Азербайджану все ще залежать від російського ринку [58].

Додавання Азербайджану до своїх партнерів по ЄАЕС ретельно обговорювалося протягом багатьох років. Однак Азербайджан вирішив не продовжувати приєднання до ЄАЕС, а також до Світової організації торгівлі (СОТ), оскільки його нинішня монополістична економіка буде лише під загрозою. Ця ситуація ставить Азербайджан у не вигідне становище для диверсифікації партнерів, але членство не допомогло б, оскільки орган СОТ з врегулювання торгових суперечок не захищає від односторонніх заходів

реторсії. Єдиним життєздатним рішенням для звільнення Азербайджану від російського економічного шантажу є диверсифікація своїх партнерів, наприклад, угодами про вільну торгівлю за межами пострадянського регіону.

2.3. Військовий вплив РФ на пострадянському просторі

З часів війни в Грузії та початку російської військової реформи в 2008 році значення жорстких силових інструментів для зовнішньої політики Росії значно зросло. Російські лідери сприймають військову силу як необхідну передумову успішного відстоювання своїх національних інтересів. У своїй статті в 2012 році Путін попередив, що «ми не повинні спокушати когось, дозволяючи собі бути слабким». Бути сильними – це необхідна умова для Росії, щоб вона почувалася в безпеці, а її партнери прислухалися до її аргументів. Як результат, Росія все частіше демонструвала свої військові можливості зовнішньому світу (демонстрація сили) або навіть використовувала їх, як у Грузії (2008), Україні (з 2014) та Сирії (з 2015) [11]. Загроза військової сили та її розгортання стала невід'ємною частиною примусової дипломатії Росії. Її мета – змусити інші держави утриматися від небажаної або проявити бажану поведінку.

Значення військових інструментів у зовнішній політиці Росії різко зросло. Збройні сили стали вирішальним інструментом для здійснення впливу, але їх також використовують як підсилювач для невійськових засобів. Вони використовуються як відкрито, так і приховано. Крім того, Москва використовує свої військові інструменти для розширення співпраці з іншими державами. Військова співпраця відіграє все важливішу роль у зміцненні існуючих або розвитку нових партнерських відносин, таких як співпраця у галузі озброєнь з Туреччиною або спільні навчання з Китаєм та Єгиптом. Зростаюче значення військових засобів особливо помітно в політиці Росії щодо пострадянського простору [11]. Усі попередні місії збройних сил Росії (крім операцій з підтримання миру в Боснії та Герцеговині і Косово та втручання в Сирію) проходили на території колишнього СРСР. Крім того, у цьому регіоні найбільш

виражені підходи військового співробітництва, тобто двостороння співпраця чи система багатостороннього альянсу.

Цілі російської військової політики на пострадянському просторі визначаються амбіціями російських лідерів та їх сприйняттям загроз у регіоні. Вони визначають Росію як велику державу і, як результат, мають на меті відновити міжнародне визнання самопроголошеного статусу Росії через її зовнішню політику та політику безпеки. На глобальному рівні Росія прагне позиціонувати себе як незалежний полюс у багатополлярному світі. Хоча Росія претендує на участь у всіх важливих глобальних питаннях, вона переслідує гегемонічні амбіції на пострадянському просторі. Це пояснюється тим, що в традиційному розумінні Москви контроль над власною сферою впливу вважається необхідною передумовою великої держави [15]. У той же час російське керівництво не визначає *expressis verbis* географічні межі заявленої зони впливу. У ньому використовуються такі терміни, як «ближнє зарубіжжя», «зона інтересів» або «зона привілейованих інтересів», які навмисно підтримуються для збереження стратегічної двозначності. По суті, це пострадянський регіон, хоча ступінь включеності країн Балтії залишається відкритим.

Російське керівництво не використовує однозначний термін «зона впливу» і вважає за краще говорити про необхідність тісної співпраці та інтеграції внаслідок історично зрілих зв'язків. Насправді Росія та пострадянські держави продовжують бути тісно пов'язаними між собою економічно, культурно, а також з точки зору політики безпеки, тому потреба у співпраці існує. Модель відносин і порядку, яку дотримується Москва, однак базується не на співпраці між країнами, а зрештою на прийнятті російської гегемонії, що відповідає, таким чином, концепції зони впливу [45]. Претензія Москви на лідерство на пострадянському просторі включає право визначати правила гри, які там застосовуються, і обмежувати простір для маневру зовнішніх акторів. Хоча суверенітет відповідних країн офіційно визнаний, він сприймається як обмежений. З точки зору військової політики, це означає, що Москва неявно

відкидає право пострадянських держав вільно вибирати союзи і вимагає вето на будь-яке військове співробітництво з третіми країнами, що може сприйматися як загроза для Росії [15].

Російські лідери вважають підтримку безпеки на пострадянському просторі прерогативою своєї країни, включаючи право на одностороннє втручання. Ще в 90-х роках Москва розгорнула свої збройні сили в конфліктах у Молдові (Придністров'я) та Грузії (Абхазія, Південна Осетія), не дотримуючись мандатів ОБСЄ щодо нейтралітету та згоди всіх сторін конфлікту. Після російсько-грузинської війни у 2008 р. Росія розширила можливості розміщення своїх збройних сил за кордоном. До того часу «Закон про оборону» дозволяв Москві лише розміщувати свою армію за межами власної території, щоб запобігти збройному нападу на власну територію або територію своїх союзників, боротися з міжнародним тероризмом або проводити миротворчі операції [10]. Поправка до закону в листопаді 2009 року тепер робить це можливим, коли інша країна звертається з проханням про військову допомогу, відбиття збройного нападу на російських солдатів, дислокованих за кордоном, або захисту російських громадян за кордоном від збройного нападу. Оскільки формулювання свідомо розмиті, російські лідери мають широкий спектр тлумачень, щоб виправдати військове втручання на пострадянському просторі, виходячи за рамки захисту від нападу на власну територію чи миротворчих та антитерористичних операцій [11]. Якщо падінню проросійського уряду загрожує «кольорова революція», Москва може втрутитися у відповідь на прохання глави держави про допомогу. Незалежно від того, чи погоджуються відповідні державні лідери, Москва може втрутитися, якщо російські війська, що дислокуються в країні, або громадяни Росії, що проживають там, будуть атаковані. Перш за все, фраза «захист російських громадян за кордоном» дає Москві ефективний важіль впливу, який вона все частіше використовує з часу російсько-грузинської війни в 2008 році.

Зі своєю політикою паспортизації, тобто ліберального надання російських паспортів, Москва постійно розширює кількість російських «охоронних

об'єктів», переважно в районах конфлікту, таких як Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я та Крим. Вже двічі в Грузії в 2008 році та в Україні в 2014 році Москва виправдовувала своє військове втручання, серед іншого, нібито необхідністю захищати російських громадян [56].

У російському дискурсі про безпеку пострадянському простору відводиться ключова роль у забезпеченні національної безпеки. Це пов'язано не лише з його географічною близькістю, але й із численними конфліктними ситуаціями. Військова доктрина 2014 року стосується як небезпек, так і загроз для Росії, які несуть як самі пострадянські країни, так і ті, що впливають на регіон ззовні. Перша включає жорстоку ескалацію численних конфліктів на пострадянському просторі, яких Росія не може контролювати. Сюди входять етнотериторіальні суперечки між Вірменією та Азербайджаном в Нагірному Карабасі, між урядом Грузії та районами Абхазії та Південної Осетії, між Молдовою та сепаратистами в Придністров'ї та між Таджикистаном, Киргизією та Узбекистаном у Ферганській долині [28].

Крім того, в авторитарних системах влади регіону існують конфлікти щодо ресурсів та невирішені домовленості про правонаступництво. Деякі конфлікти навмисно підживлюються Росією з метою розширення власного впливу. За цією стратегією стоїть ідея контрольованої нестабільності. Однак політика такого роду не може усунути ризик ескалації цих конфліктів без намірів Росії або навіть проти них. Те саме стосується ризиків, пов'язаних з військовим втручанням. Приклад того, як швидко нібито заморожені конфлікти можуть знову розгорітися, стався у квітні 2016 року, коли між азербайджанськими солдатами та бійцями з Нагірного Карабаху почалися бої та 30 людей загинули протягом чотирьох днів. Щоб запобігти закінченню бойових дій прямим військовим конфліктом між Баку та Єреваном, Москва втрутилася на дипломатичному рівні [65].

У той час як у російській військовій доктрині ескалація конфліктів у пострадянських державах та між ними вважається «небезпекою», певна військова діяльність Грузії та України, з якою Москва перебуває у відкритому

конфлікті, вважається «загрозою». Сюди входять різні раунди часткової мобілізації в Україні з 2014 року, а також більш масштабні навчання. Ризик ненавмисної військової конфронтації з Тбілісі наразі здається досить низьким, враховуючи те, що нинішні лідери Грузії не мають амбіцій відвоювати зони відколу в Абхазії та Південній Осетії, які контролюються Росією. На відміну від цього, ситуація на Донбасі набагато мінливіша, оскільки жорстокі недержавні актори набагато більш автономні [67].

З того часу, як Росія закінчила міст через Керченську протоку в травні 2018 року, Азовське море також стало третім пунктом конфлікту між Росією та Україною після Криму та Донбасу. Наскільки серйозним є потенціал військової ескалації між Росією та Україною, було видно в листопаді 2018 року, коли судна російської прикордонної служби стріляли в українські патрульні катери у Керченській протоці [61].

Окрім ризиків для безпеки, що виникають у регіоні, Москва традиційно розглядає пострадянські держави як захист проти військових загроз та зовнішніх ризиків, як транснаціональних, так і міждержавних. Відповідно, держави Центральної Азії розглядаються як захисний щит від ризиків для безпеки з боку Афганістану і, в довгостроковій перспективі, від подальшого зміцнення Китаю, тоді як країни Південного Кавказу розглядаються як захист від можливих небезпек з Близького Сходу. Зокрема, пострадянські держави, що межують із країнами НАТО, набувають великого значення як оборонне кільце. Заходи заспокоєння, узгоджені Атлантичним альянсом для своїх східних держав-членів у зв'язку з кризою в Україні, розглядаються в Москві як частина остаточно наступального переозброєння, наприклад, стратегічні плани ПРО США та НАТО [64]. Москва дедалі більше стурбована діяльністю зовнішніх суб'єктів на пострадянському просторі, що підриває власні претензії на лідерство.

Тим не менше, Москва бачить набагато сильніший виклик з боку західних країн та інституцій, зокрема США та НАТО. У своїй Стратегії національної безпеки на 2015 рік російські лідери звинуватили західних акторів у підриві інтеграційних процесів Росії в регіоні та посиленні напруженості. Москва

розглядає держави як спробу витіснити Росію з її традиційного буфера та / або зони впливу Росії [42].

Соціальні та політичні зміни, викликані угодами про асоціацію та вільну торгівлю з такими країнами, як Україна, Грузія, Молдова та Вірменія, обмежують сферу впливу Росії. У той же час російські лідери не розглядають «кольорові революції» як результат соціального чи політичного невдоволення населення цих країн, а як «м'який» варіант західного інтервенціонізму. Вони нібито спрямовані на ослаблення Росії шляхом заміни проросійських режимів на ті, що «загрожують Росії», або шляхом створення «зони хаосу» навколо Росії, що врешті призведе до зміни режиму в самій Росії. Військове втручання до Лівії західних держав у 2011 році, яке було виправдано захистом гуманітарних інтересів, але в той же час призвело до зміни режиму та вбивства Каддафі, суттєво загартувало позицію Росії з цього питання [42].

Особлива позиція пострадянського простору у російській військовій політиці випливає з того, що лише там сходяться гегемоністські претензії та життєво важливі інтереси безпеки. Цілі військової політики Москви в цьому регіоні є широкими. Йдеться не лише про захист від загроз та небезпек, а й про контроль за регіоном та обмеження кола дій, доступних для зовнішніх суб'єктів. З цією метою Москва застосовує трирівневий підхід. На односторонньому рівні він прагне посилити можливості прогнозування потужності російських збройних сил на пострадянському просторі. Вони повинні мати можливість покривати широкий спектр вимог від проведення операцій з врегулювання криз, спрямованих на запобігання транснаціональним загрозам та операціям з підтримання миру, до нетрадиційних та звичайних операцій, спрямованих на відстоювання її інтересів та стримування зовнішніх суб'єктів [15]. Другий рівень включає двостороннє військове співробітництво Росії з пострадянськими країнами. Метою тут є ефективніша боротьба із загальними загрозами, але водночас створення гегемоністських залежностей на користь Москви за допомогою співпраці у галузі озброєння та навчань. Москва має подібні цілі на третьому рівні – багатостороннє співробітництво з пострадянськими державами.

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) служить не лише для зміцнення можливостей боротьби із зовнішніми та транснаціональними небезпеками, а й для легітимації претензії Росії бути провідною регіональною державою [6].

Російські збройні сили в різній мірі переважають як кількісно, так і якісно над арміями інших пострадянських країн. Після розпаду Радянського Союзу Росія успадкувала основну частину радянської армії, включаючи арсенал та інфраструктуру. Крім того, Росія почала всебічно реформувати свої збройні сили восени 2008 року, після російсько-грузинської війни. Успіхи в модернізації, досягнуті з тих пір, особливо помітні в порівнянні із збройними силами інших пострадянських держав [67]. На сьогоднішній день більшість їх збройних сил навряд чи реформувались взагалі або лише в окремих районах. Російський оборонний бюджет зріс із \$24,6 млрд. у 2008 році до \$61,6 млрд. у 2020 році. У той же період лише Азербайджан збільшив свій оборонний бюджет на подібний відсоток. Зростання бюджету в інших країнах є або більш помірним (Казахстан), або до цього часу було нетривалим (Грузія, Україна, Молдова, Білорусь). У 2017 році російський військовий бюджет був у 17 разів вищий за український, в 29 разів – за азербайджанський і в 1572 рази – за молдавський.

Після розпуску Радянської Червоної Армії більша частина її великого арсеналу була передана новоствореним російським збройними силами, але в 1990-х – на початку 2000-х була погано утримувана. Лише у 2008 році військова реформа поставила собі за мету суттєво модернізувати свою військову техніку. Москва розпочала амбіційну програму озброєнь, до якої до 2020 року частка сучасної зброї повинна зрости до 70%. Незважаючи на фінансові труднощі, проблеми з постачанням та виробництвом у російській оборонній промисловості, європейські санкції щодо товарів подвійного використання (з 2014 року) та припиняючи співпрацю з Україною в галузі озброєнь (з 2014 року), Росія змогла суттєво модернізувати озброєння та техніку своїх військ з 2008 року [50]. Хоча оборонні компанії в основному базували свої задуми на радянських планах середини 2000-х, вони зараз розробляють та будують абсолютно нові

системи. В результаті частка «сучасних» систем у 2017 році зросла на 42% в армії, 47% у флоті та 62% в аерокосмічних силах. Крім того, російські збройні сили інвестували в можливості, які або відсутні, або лише обмежено доступні для інших пострадянських держав, особливо в кіберсекторі.

Ці якісні вдосконалення збільшують кількісну перевагу Росії в регіоні. На відміну від них, економічно слабкі держави без значних оборонних виробництв, такі як Киргизстан, Таджикистан, Молдова та Вірменія, ледве змогли утримати існуючу або придбати нову військову техніку. Лише Азербайджан і, в меншій мірі, Казахстан та Грузія змогли модернізувати свої арсенали, частково за рахунок імпорту з-за кордону. Після розпаду СРСР Україна успадкувала третину радянської оборонної промисловості, але до 2014 року виробляла її переважно на експорт. Також Київ втратив важливі місця озброєння від анексії Криму та боїв на Донбасі. З 2014 року зусилля з модернізації були спрямовані головним чином на ремонт та модернізацію існуючих моделей разом із ізольованим імпортом зброї із західних країн [32]. Уряд США вирішив поставити зброю Україні в грудні 2017 року. Це ще не масштабна програма переозброєння, але українські війська зараз оснащуються сучасною зброєю в окремих районах. Також за рівнем персоналу, професіоналізації та підготовки російські війська значно перевершують інші пострадянські держави. З 900 000 військовослужбовців, російські військові в чотири рази перевищують українські, в 13 разів більше за азербайджанські та 175 разів більше за молдавські.

Російські військові реформи також спричинили зростання професіоналізму. У той час як у 2008 році Росія мала лише 76 000 солдат за контрактом (контрактники), до лютого 2017 року ця цифра зросла до 384 000. Загалом дві третини збройних сил Росії складаються з професійних солдатів та контрактників (220 000 офіцерів та 384 000 контрактників) і лише третина військовозобов'язаних (близько 300 000). Професіоналізація в основному пішла на користь силам, що швидко розгортаються, які також були посилені з точки зору персоналу та матеріалів [11].

У 2013 році було створено підрозділ з підтримання миру, який повністю складався з професійних солдатів (5000 чоловік). У цьому ж році Генеральний штаб також створив свої Сили спеціальних операцій, члени які розгорнуті в Криму та ведуть бойові дії на Донбасі і в Сирії. Таким чином, Росія має близько 100 000 солдатів, яких можна швидко розгорнути для таємних операцій у тилу ворога, для боротьби з тероризмом та контингентом, управління кризовими ситуаціями та як накопичувач у звичайних боях.

Загальний рівень підготовки російських солдатів також значно покращився з початку військової реформи. Кількість, обсяг і складність вправ значно зросли. У період з 2011 по 2014 рік кількість солдатів, які брали участь у великих навчаннях, зросла з 15 000 до 150 000; кількість розгорнутих предметів військової техніки зросла у вісім разів з 1000 до 8000 [57]. Навчальна програма «Схід-2018», яка відбулася у військових округах «Східний» та «Центральний» у вересні 2018 року, була найбільшою в пострадянські часи навчальною програмою, в якій брали участь офіційно 300 000 солдатів. Сценарії навчання охоплюють весь спектр варіантів розгортання військ.

Крім того, дедалі більша частина збройних сил накопичила бойовий досвід операцій в Україні та Сирії. За словами російського міністра оборони, зараз 86% російських пілотів здійснили польоти в Сирії. Російські сили мають найвищий рівень оперативної готовності на пострадянському просторі. Ситуація виглядає дещо кращою в багатих ресурсами державах, таких як Азербайджан та Казахстан, або в Грузії та Україні, де війни з Росією стали каталізатором модернізації [32]. З 2008 року Тбілісі вдалося покращити підготовку та освіту своїх солдатів за допомогою НАТО та окремих західних держав, особливо США. В Україні лише 6 000 із 140 000 солдатів були готові до швидкого розгортання на початку бойових дій у 2014 році через недостатню підготовку та погано обслуговувані матеріали. Відтоді Київ не лише майже вдвічі збільшив розмір своїх збройних сил, але також інвестував у сучасне управління, підготовку та підрозділи спецназу. Сьогодні українські солдати також мають найбільший досвід експлуатації на пострадянському просторі після російських сил. Тим не

менше, Росія залишається єдиною країною в регіоні, здатною швидко ініціювати, здійснювати та підтримувати масштабніші та складніші військові операції [54].

Окрім регулярних збройних сил, російські лідери можуть також розраховувати на воєнізовані сили інших міністерств для проведення операцій на пострадянському просторі. Наприклад, спецпідрозділи ФСБ та Національна гвардія, сформована в квітні 2016 року, також доступні для проведення антитерористичних операцій. Підрозділи Національної гвардії також можуть бути передані під військове командування для територіальної оборони або використані для підтримання громадського порядку за сценарієм окупації. Кади́ровці, які воювали на Донбасі та в Сирії, формально приєднані до Національної гвардії, але де-факто віддані президенту Чечні Рамзану Кадірову. Для забезпечення грузинських регіонів Абхазії та Південної Осетії, які Росія визнала незалежними, Москва також розміщує прикордонні патрульні війська. Координація місій за участю не тільки регулярних збройних сил, але і воєнізованих підрозділів інших міністерств була значно полегшена в 2014 році. Нещодавно заснований Національний командний центр Міністерства оборони вже не лише командує різними видами збройних сил, а й конкретними розгортання збройних підрозділів понад 40 відомств та органів влади [39].

Окрім звичайних місій, «гібридна війна» відіграє все більшу роль у російському військовому дискурсі на пострадянському просторі та в українському конфлікті. Незвичайною особливістю «нелінійних» війн є те, що вони офіційно не оголошуються між державами. Військові та невійськові інструменти тісно скоординовані, а нерегулярні «довірені особи» використовуються поряд із прихованими збройними силами. Вони формально не входять до складу збройних сил чи будь-яких інших воєнізованих підрозділів держави, але беруть на себе фактичні військові допоміжні або бойові завдання і неофіційно підтримуються армією, наприклад, навчанням чи поставками. Такий підхід дає подвійну перевагу російським лідерам: зовні вони можуть дистанціюватися від недержавних сил за допомогою «правдоподібного заперечення» і внутрішньо утримувати політично делікатну тему «полеглих

солдатів». Наприкінці 2015 року президент Путін заявив, що на Донбасі не було регулярних російських військ; водночас він «ніколи не говорив, що не було людей, які виконували певні завдання, в тому числі військові» [51].

Серед цих довірених осіб – добровольці-бійці з Росії, місцеві сили з пострадянських країн та найманці. У Росії воєнізовану освіту поширює держава – як у школі, так і поза нею, наприклад, Волонтерське товариство для співпраці з армією, авіацією та флотом, ветеранські організації та націоналістичні групи. За повідомленнями ЗМІ, неурядові Інтернет-платформи відігравали певну роль у наборі бійців-добровольців для України, а також військові комісії, які відслідковували колишніх військових Афганістану, Чечні та Грузії. Досить багато бойовиків Донбасу з Росії колись служили в російських збройних силах або силах безпеки [28].

Російських козаків можна знайти на стику державних та недержавних суб'єктів. У Росії зареєстровано близько 500 000 козаків, які офіційно виконують функції допоміжних поліцейських, прикордонників та спеціальних підрозділів армії. Є також козацькі об'єднання, які не зареєстровані в державі. Численні групи живуть у регіонах на кордонах України, Південного Кавказу та Казахстану, і тому вони мають чудові можливості для виступу там. Російські козаки воювали в Придністров'ї, Чечні, Грузії та Україні. На Донбасі вони в основному брали участь у захопленні прикордонних міст. Російське керівництво виграє з того, що російські козацькі об'єднання мають тісні зв'язки з козацькими угрупованнями в інших пострадянських країнах. Москва не тільки сприяє цим зв'язкам, але активно підтримує козацькі групи в пострадянських країнах [67]. Наприклад, до анексії кримські козаки отримували фінансову підтримку від Росії, а в березні 2014 року вони допомагали зайняти адміністративні будівлі. У Білорусі, де козаків майже немає Москва за власною традицією сприяє розвитку таких груп, наприклад, забезпечуючи навчання в російських військових таборах.

Серед інших місцевих довірених осіб – колишні російські солдати та агенти розвідки, які переїхали до пострадянських країн, а також (колишні) місцеві працівники служби безпеки та військові. Тож деякі керівники міліції на

Донбасі колись служили у збройних органах Росії. Анексію Криму також полегшило перебіг високопоставлених українських військових до російських збройних сил, включаючи командувача морським флотом та заступника командувача Чорноморським флотом України [69].

Перевага Москви у використанні російських та неросійських «добровольців» полягає в тому, що це робить військові дії схожими на місцеві повстання. Однак іноді виявлялося, що їх важко контролювати і вони не дуже ефективні у військовому відношенні. Як результат, з 2015 року російські лідери пройшли процес навчання. Зараз вони все більше покладаються на найманців, які надають їм більшого професіоналізму та контролю. Хоча приватні військові компанії все ще заборонені російським законодавством, російські лідери можуть замовляти приватні охоронні компанії, які оснащені приватними військовими фірмами, або користуватися послугами найманих груп, очолюваних колишніми російськими військовими чи агентами розвідки та зареєстрованими за кордоном, наприклад, «Вагнер», «RBS» або «Славянський Корпус». Якщо він діє надто самостійно або є неефективним у військовому відношенні, тоді Росія може швидко дистанціюватися від них [51].

Отже, розвиток російських збройних сил після російсько-грузинської війни став першим тривожним сигналом для інших країн, що їм варто краще розвивати, модернізувати та оснащувати власну армію, але як це часто відбувається робиться це все у момент вторгнення або неоголошеного нападу.

2.4. Інформаційний аспект посилення позицій РФ

Російська окупація Криму та війна проти України на Донбасі стали апогеєм з точки зору використання пропаганди, маніпуляцій із засобами масової інформації, фальшивих новин та підрбок, висунутих Кремлем. Це лише частина активних заходів, що проводяться Росією, яка потім змінює її військовий потенціал та дипломатичні дії для приховування обману. Ці дії є частиною загальної стратегії, яку називають гібридною війною.

Війна на Сході України була руйнівною і травматичною для місцевого населення, але мала обмежений національний вплив і отримала ще менше уваги за межами України, тим більше, що було підписано режим припинення вогню під егідою Мінських угод. Однак це не означає, що інформаційна війна припинилася. Як компонент гібридної війни, інформаційна війна викликає особливу тривогу, оскільки її вплив поширюється, і вона має більший глобальний вплив, оскільки все більше країн виявляє сліди російських активних заходів, що відбуваються на їх території [16].

Інформаційна війна та активні заходи розвинулися після розпаду Радянського Союзу. Способи використання заходів, пов'язаних із ЗМІ, відокремлюють радянську інформаційну війну від сучасної російської гібридної війни. Радянський Союз вважав цю діяльність головним чином частиною негласних операцій, які ніколи не були публічно декларовані, сформульовані або розголошені і не могли бути простежені до жодних радянських державних установ. Нинішній російський уряд підтримує ці інструменти маніпулювання громадською думкою та робить їх видимою частиною публічного дискурсу для вітчизняної та іноземної аудиторії [81].

Кремль розглядає такі маніпуляції не лише як важливий інструмент ведення зовнішньої політики, але і як інструмент ведення або доповнення війни. Анатолій Ноговіцин, колишній заступник начальника Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації, визначає роль інформації в гібридній війні, як дезорганізацію функціонування ключових військових, промислових та адміністративних об'єктів і систем противника, а також інформаційно-психологічний вплив на його військово-політичне керівництво, війська та населення із застосуванням сучасних інформаційних технологій та засобів.

Коли Путін говорить про війну в ЗМІ, він говорить про війну, яку ведуть проти Росії неназвані країни. Хоча російський президент конкретно не згадує, хто веде цю війну, очевидно, що він має на увазі Захід загалом, і США та НАТО зокрема [80]. Ця політика реактивно ставить Москву в оборонну позицію і вимагає помсти: у своєму виступі перед російською Академією військових наук

у січні 2013 року начальник штабу Валерій Герасимов скаржився, що російські знання про асиметричну війну були «поверхневими». Організація Північноатлантичного договору і, зокрема, Сполучені Штати продемонстрували своє володіння невійськовими кампаніями у ході «арабської весни» та прозахідної помаранчевої революції України в 2004 році. Така скромність негідна. Дезінформація та диверсія як військова зброя такі ж старі, як катапульти та кіннота. Перевага Кремля в інформаційну еру полягає в тому, що всі основні російські ЗМІ знаходяться під його контролем, що дозволяє йому забити свою аудиторію одним єдиним повідомленням [16]. Кремль стверджує, що він перебуває в «інформаційній війні» із Заходом, що означає, що серед незліченних ЗМІ в США та Європі, як державних, так і приватних, існує величезна змова з метою висловити ту саму брехню щодо Росії.

Росія чудово розуміє важливість пропаганди і вкладає гроші та людські таланти в організації, які транслюють передачі на міжнародну аудиторію, такі як RT (відома як Russia Today), Sputnik International (раніше відома як Голос Росії), Ruptly, RIA (що все ще функціонують як бренд російською мовою), ТАСС, Russia Insider, Russia Beyond the Headlines (RBTH) та безліч інших джерел пропаганди, фейкових новин та фальсифікацій. Деякі з цих «медіа» організацій є відомими пропагандистськими марками часів «холодної війни», а інші – зовсім новими. RT була створена в 2005 році, відразу після Помаранчевої революції в Україні, і повністю почала працювати після вторгнення Росії в Грузію в 2008 році. Sputnik International була створена під час Євромайдану в Києві [76].

І RT, і Sputnik International випустили слово «російський» із своїх торгових марок, що є досить цікавим, але пояснюваним. Вони не працюють на російський ринок, їх охоплення не насамперед Росія, і вони не просувають національний бренд Росії, як стверджували багато хто. Наприклад, Шон Пауерс називає RT частиною глобальної стратегії взаємодії, яка поєднує російські та міжнародні медіа-платформи для спілкування та формулювання зовнішньої політики Росії. Найбільш розвиненою з них є Russia Today (RT), яка є російською супутниковою

телевізійною системою мовлення, подібно до катарської «Аль-Джазіри» або France 24 [76].

Головний редактор RT, Маргарита Симонян, пропонує зовсім інше обґрунтування RT, яке взагалі не пов'язане з брендингом націй. На веб-сайті Sputnik International зазначено, що їх місія – пропонувати новини в багатополлярному світі, поважаючи національні інтереси, культуру, історію та традиції кожної країни. Реальність, однак, прямо протилежна, оскільки Кремль систематично навчився використовувати принципи ліберальних демократій.

Іншими словами, Кремль використовує ці так звані «засоби масової інформації», щоб відмовити іншим суспільствам у праві на власну культуру, історію та традиції, і робить це шляхом перекручування фактів, поширення фейкових новин та фальсифікацій з метою підірвати процес вироблення політики або поставити під загрозу певні основні цінності та інституції [51].

Як і RT, німецьке відділення Sputnik, є частиною медіа-імперії «Россия Сегодня». Її мандат – передавати світогляд Москви за вказівкою Путіна. Дмитро Кисельов, головний пропагандист Кремля, виконує обов'язки генерального директора Sputnik. Єдиний російський журналіст у санкційному списку ЄС проти Москви, він вважає себе причетним до «інформаційної війни». Насправді, за його словами, сьогодні це «основна форма війни».

Стрижнем пропаганди Кремля, як всередині Росії, так і за її межами, є постмодерністське заперечення всього. Воно спрямоване на повне знищення всієї ліберальної концепції західного суспільства, включаючи саму демократію, а також такі її складові елементи, як вільні ЗМІ, чесні вибори, ефективне управління та право людей на самовизначення та самоврядування. Сучасна російська пропаганда не містить нової ідеології, оскільки Росія не має єдиної, індивідуальної ідеології. Натомість вона все позичає. Таким чином, система виробляє велику кількість «малої пропаганди», кожна з яких націлена на конкретну аудиторію. Чим більше повідомлень, тим краще, оскільки це фактично посилює плутанину [25]. Перефразовуючи Петра Померанцева, можна стверджувати, що мета полягає не в тому, щоб надати єдину, уніфіковану

розповідь, а навпаки, створити багато суперечливих наративів, щоб заплутати різні аудиторії різними повідомленнями. На відміну від «холодної війни», коли СРСР в основному підтримував ліві групи, плавний підхід до ідеології тепер дозволяє Кремлю одночасно підтримувати ультраліві та ультраправі рухи, зелених, антиглобалістів та фінансову еліту. Мета – посилити розбіжності та створити ехо-камеру підтримки Кремля [25].

Хоча російська пропаганда досягла максимуму під час війни в Україні, все ж це не те. Фактично це було продовженням радянської пропаганди, яка насправді ніколи не зникла навіть після розпаду Радянського Союзу. Насправді активні заходи, які зараз використовуються, були просто переглянуті, перебудовані, перетворені, а потім застосовані до сучасних ситуацій із підвищеною ефективністю.

Нинішню російську пропагандистську систему часто порівнюють із системою радянських часів під час холодної війни. Це пов'язано з тим, що цілі нинішньої влади такі ж, як і тоді, тому сучасна пропаганда запозичує та використовує подібні методи з довідника КДБ [26]. Це робить багато термінів легко впізнаваними. Такі фрази, як «маріонетки з Вашингтона» та «іноземні агенти», знайомі, проте сучасна пропаганда також сильно відрізняється за кількістю, якістю та засобами, які вона використовує. Ідеологія була центральним елементом пропаганди Радянського Союзу, який зіткнувся з контрпропагандою, що базується на цінностях, що надходить із Заходу. Центральна роль, яку відігравала комуністична ідеологія, зрештою зробила радянську пропаганду слабкою та неефективною, і врешті-решт такі ідеологічні наративи зверталися лише до лівих політичних груп чи країн [25].

Для того, щоб компенсувати ці невдачі, СРСР прийняли концепцію активних заходів, що стосується операцій, спрямованих на «вплив на політику інших держав». Деякі радянські активні заходи включали:

- письмову або усну дезінформацію;
- зусилля з контролю ЗМІ в зарубіжних країнах;
- використання комуністичних партій та фронтових організацій;

- підпільне радіомовлення;
- шантаж, особистий та економічний;
- операції політичного впливу.

Ці методи узагальнено Робочою групою активних заходів – міжвідомчою робочою групою, яка була сформована в 1981 році. Спочатку ця організація перебувала у підпорядкуванні Державного департаменту США, а згодом стала частиною Інформаційного агентства США (USIA). У своїх щорічних звітах, випущених з 1981 по 1989 рік, AMWG надавала детальний звіт про використання активних заходів Радянським Союзом [11].

Коли попередні методи порівнюють із поточними операціями, то слід зробити висновок, що насправді існує ефективна ієрархічна система управління, яка координує виготовлення фальшивих новин та розповсюджує їх на різних платформах по всьому світу. Без такої системи управління було б неможливо досягти високого рівня згуртованості між активними заходами, розробкою політики, військовими та дипломатичним корпусом, а також координувати та затуманювати такі події, як кримська окупація та війна на Сході України [16].

Якщо радянська модель командування буде використана як шаблон, то КДБ буде замінено на ФСБ та СВР, які розподілять свої обов'язки відповідно до сфери компетенції та того, чи відповідно націлюються на російську внутрішню чи міжнародну аудиторію. І ГРУ, яка відповідає за зовнішню військову розвідку, також повинна бути глибоко залучена до планування та проведення активних заходів, тим більше, що Міністерство оборони Росії проводить свої військові операції. Міжнародний департамент та Міжнародний інформаційний департамент ЦК Комуністичної партії будуть замінені самим Кремлем, що означає, що Кремль в даний час повинен керувати та координувати активні заходи.

Ще одним підтвердженням організації Кремлем цієї системи управління є текстові повідомлення, зламані Anonamous International. З текстів видно, що кілька високопосадовців Кремля, які працюють в Адміністрації президента, уряді та правлячій партії «Єдина Росія», беруть участь у плануванні та

проведенні активних заходів, пов'язаних із ЗМІ. До цих осіб належать В'ячеслав Володін, Тимур Прокопенко, Аркадій Дворкович, Роберт Шлегель та інші [25].

Подібно до того, як радянське керівництво завжди наполягало на захисному характері своїх активних заходів, нинішнє російське керівництво також виправдовує свої дії і посилається на свою моральну перевагу: доктрина активних заходів КДБ наполягала на тому, що її вплив, операції кардинально відрізняється по суті від дезінформації, до якої вдаються західні агенції, щоб обдурити громадську думку: операції дезінформації КДБ прогресивні, вони покликані вводити в оману не трудящих, а їх ворогів – правлячі кола капіталізму, щоб спонукати їх діяти певним чином або утримуватися від дій, що суперечать інтересам РФ; вони сприяють миру та соціальному прогресу; вони обслуговують міжнародну розрядку; вони гуманні, створюючи умови для благородної боротьби за світле майбутнє людства [25].

Ідеї свободи слова, посилаючись на моральний підґрунтя в інформаційному бою із Заходом та пропонуючи доступ до альтернативних точок зору через російські «ЗМІ», стали наріжними концепціями кремлівської пропаганди. Ця спадщина успадкована від радянського минулого. В СРСР підраховували, що відмова ніколи не компенсує повністю шкоду від новин, заснованих на підробці. Щоб переконатись, що передбачувана аудиторія сприймає фальшиві новини як справжні, видавець створює історію, яка не є повністю хибною, а поєднує частину фактичної інформації з повною фантастикою. Ця суміш фактичних фактів та неправди, разом із деякими недоречними деталями, щоб зробити «новини» більш реалістичними, створює історії з альтернативної реальності, що узгоджується із головними цілями Кремля [26].

Хоча протягом пізнього радянського періоду кількість підробок з року в рік зростала, обсяг виробництва ніколи не наближався до рівня сучасних російських активних заходів. Всього за 2 роки кількість фальшивих новин, які розвінчав StopFake.org, становить понад 500 випадків. Частково причину такої диспропорції можна пояснити витратами [51]. За даними Інституту національних

стратегічних досліджень (INSS) Національного університету оборони (НДУ), проведення більш інтенсивної дезінформаційної кампанії було дорогим для Радянського Союзу, з розрахунком витрат близько 3-4 мільярдів доларів на рік у твердій валюті на початок 1980-ті. До кінця десятиліття деякі інсайдери вважали, що Радянський Союз витрачав у три-п'ять разів більше.

Хоча російська пропаганда досягла своєї вершини під час війни в Україні, слід пам'ятати, що це не нове явище, а насправді продовженням радянської пропаганди, яка ніколи по-справжньому не зникла. Насправді сучасна російська пропаганда – це оновлена, перебудована та трансформована версія, яка застосовується з підвищеною ефективністю. Сучасна російська пропагандистська система та радянська система мають однакові цілі. Перший позичає ті самі прийоми, що й другий, застосовуючи активні заходи. Проте вони відрізняються кількістю, якістю та інструментами, які використовуються [25].

Проаналізувавши понад 500 історій, які StopFake розвінчав за останні два роки, вдалося визначити 18 окремих тем дезінформації, що походять від російських державних та приватних ЗМІ. Багато з них є варіаціями радянської парадигми і побудовані на антиамериканізмі, власній моральній перевазі та фальсифікованій історіографії.

Більшість російських журналістів, редакторів, менеджерів ЗМІ або політиків заперечуватимуть існування пропаганди або існування вертикального командного ланцюга, що з'єднує їх відповідні «засоби масової інформації» з Кремлем. Вони також не визнають проведення активних заходів [26].

На жаль, це не є достатнім поясненням для сотень і сотень підрбок та фейків, що надходять із російської системи засобів масової інформації. Вони є не результатами поганої журналістики, а результатом добре збереженої та оновленої системи активних радянських заходів, що використовуються для маніпулювання ЗМІ у глобальному масштабі та доповнення військових та дипломатичних зусиль.

Висновок до розділу 2

Росія діє за стратегією «регіонального розлому». Це означає, що протягом останніх двох десятиліть Росія експлуатувала існуючі регіональні конфлікти та розкол, а також створювала нові. Роблячи це, вона явно перешкоджала консолідації сусідніх держав у більш органічні регіональні угруповання.

Зараз Росія є прямою стороною в одних із цих конфліктів, а в інших-самопроголошеним «миротворцем» та посередником миру. Кремль має дві основні цілі: зберегти вплив на колишньому радянському просторі та підвищити значення Росії у світовій політиці. Проблема в тому, що поділені регіони можуть стати глобальною загрозою безпеці. Вони можуть загострити постійні конфлікти, спотворити розвиток та підірвати перспективи демократичного майбутнього у країнах, що розвиваються.

Хоча конфлікти навколо Росії виглядають розрізненими, хаотичними та непередбачуваними, це не так. Ця стратегія регіонального руйнування сформувала зовнішню політику Росії в Євразії за останні два десятиліття. По суті, регіональний розрив – це політика «поділяй і володарюй».

Сучасні форми регіонального руйнування є більш складними та інституціоналізованими – і, як правило, націлені на сусідні держави в межах певної географічної території. Великі держави проникають у ці регіони або входять за допомогою еліт та автократів у менших країнах, яким потрібні зовнішні покровителі для виживання своїх часто нелегітимних режимів.

Не всі зусилля Росії є відверто політичними чи військовими, як це відбувається на сході України. Росія також використовує більш тонкі та технократичні методи (як на Південному Кавказі). І Москва переконала або змусила пострадянські держави приєднатися до двох своїх регіональних організацій – Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) та Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), часто наполягаючи на ексклюзивності.

Це означає, що така країна, як Киргизстан, яка географічно ближче до Пекіна чи Нью-Делі, ніж до Москви, запечатана на орбіту Росії через ЄАЕС – за

рахунок інших регіональних можливостей. Як митний союз, ЄАЕС запровадив нові поділи та інституційні розмежування з високими торговими тарифами та регуляторними бар'єрами на пострадянському просторі, що зробило членство дорогим.

Підтримка Росії в цих регіонах є нерівномірною. Це означає, що деякі країни вирішують залишатися осторонь, поки їхні сусіди приєднуються до організацій, підтримуваних Росією, що ще більше сприяє процесу регіонального розриву.

Цей централізований контроль проявляється і в миротворчих операціях, оскільки Москва послідовно прагне домінувати над мирними процесами в зонах конфлікту. Наприклад, у Грузії та Молдові Росія розгорнула свої миротворчі сили, коли там почалися збройні конфлікти після розпаду СРСР. Вона зробила це значною мірою, щоб зберегти свій вплив у цих областях, заморозивши конфлікти в обох випадках. У ході замороженого конфлікту Азербайджану в етнічно вірменському Нагірному Карабасі, Росія прагнула бути центральним гравцем у процесах вирішення та посередництва, продовжуючи продавати зброю та розпалювати гонку озброєнь у цьому конфліктному регіоні.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З РФ

3.1 Політичний та економічний вплив РФ на Україну

У своєму виступі від 18 березня 2014 року після анексії Росією української території Криму президент Росії Володимир Путін виклав історичні претензії Росії щодо півострова та його російськомовного населення. Потім він продовжив уподібнювати реакцію Росії на протести, підтримані Заходом, які скинули колишнього президента України Віктора Януковича, він засудив лицемірство Заходу, його підтримку одностороннього проголошення незалежності Косово, розширення НАТО, втручання США в Афганістан та на Близький Схід, а також підтримку Заходом «демократичних революцій», таких як Арабська весна [42].

Для західних спостерігачів та більшості українців ця екстракція скарг після холодної війни здавалася абсолютно не пов'язаною з українським гамбітом Путіна. Зрештою, Росія явно порушила основні норми безпеки Європи після холодної війни – визнання суверенних кордонів – шляхом анексії Криму та дестабілізації Сходу України. Роблячи це, Росія відмовилася від власних зобов'язань щодо збереження територіальної цілісності України, які вона взяла під час підписання Будапештського меморандуму (у 1994 р.) та Договору про дружбу, співробітництво та партнерство (у 1997 р.).

Твердження Росії щодо її права на рішучі дії в Україні було виправдане саме тим, як вона вважає, що вона користується «привілейованою сферою впливу» на пострадянському просторі, і що заохочення західними країнами акцій протесту на Євромайдані підриває привілейовані інтереси Росії у її безпосередньому сусідстві [18]. Збереження такої сфери впливу є ключовим для зміцнення внутрішньої системи Путіна, що дозволяє російському лідеру виправдати своє сприйняття Росії як великої держави в тому, що розглядається як багатополярний світ.

Звідси виникає питання: чого саме хоче Росія в Україні та інших пострадянських державах і як вона прагне впливати на політичний розвиток

своїх безпосередніх сусідів? Просто стверджувати, як це робить багато західних спостерігачів, що російський президент прагне відновити Радянський Союз з Росією в його центрі, затьмарює широкий спектр інструментів, суб'єктів та норм, за допомогою яких Москва фактично здійснює свій вплив у регіоні та потенційно за його межами. Як це робить Росія? У деяких випадках Росія втручається безпосередньо, як це робилося в Україні та Грузії, де вона створила, скористалася і прагнула підтримувати територіальні конфлікти [57]. В інших випадках Москва переслідувала свої цілі в галузі економіки та безпеки шляхом двосторонніх домовленостей із сусідами або через нові регіональні організації сучасного типу, такі як Євразійський економічний союз (ЄАЕС) та Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ); вона також активно чинить опір західним акторам, їх цінностям, інституціям та нормам, захищаючи пострадянські уряди від зовнішньої критики та сприяючи протидії лібералізму західного типу.

2014 рік залишив багатьох в Україні та на Заході з усвідомленням того, наскільки далеко Росія готова піти, щоб захистити свої інтереси, особливо коли вона стверджує інше. Європейське командування США підвищило статус своєї бойової готовності до найвищого рівня. НАТО та західні партнери України чітко дали зрозуміти, що вони стежать за ситуацією – це сигнал, який, як вони сподіваються, сам по собі допоможе стримати агресивні дії. Росія не витратила часу на спроби побудувати оборонний привід. За словами Пєскова, військова діяльність полягає у забезпеченні власної безпеки Росії у відповідь на посилення військової активності країн НАТО [61]. Обкладинка військових навчань давала можливість посилити війська як на сході України, так і в Криму.

Логічно, що російські кроки спрямовані на тиск на Україну з метою поступки у потенційному врегулюванні конфлікту на сході країни. У Москві зростає розчарування з приводу бажання України внести зміни до Мінських угод 2014/2015 та її спротиву реалізації ключових політичних елементів угоди. Центральною вимогою Росії є те, що Україна бере участь у переговорах безпосередньо з представниками так званої Луганської народної республіки (ЛНР) та Донецької народної республіки (ДНР). Це має вирішальне значення для

стійкої історії Росії про те, що вона не є стороною конфлікту, а натомість посередником у тому, що вона любить називати внутрішнім українським конфліктом [64]. Оскільки минулого року Владислава Суркова замінив Дмитро Козак на посаді головного переговорника Путіна з питань України, це стало більш помітним напрямком російської позиції.

Росія розчарована президентом України Зеленським. Коли Зеленський був обраний, він прийшов до влади як політичний новачок, пообіцявши, що припинить стрілянину на Донбасі і безпосередньо вестиме переговори з Росією про припинення конфлікту. Здавалося, наміри Зеленського були щирими, і Кремль сподівався вийти на поступки. Зеленський справді уклав кілька швидких угод з гуманітарних питань та безпеки, на відміну від свого попередника. Проте час йшов, і український уряд зрозумів, наскільки колючими є деталі політичного врегулювання, переговори зайшли в тупик [83]. Погіршення ситуації на передовій показує, що «заморозити» конфлікт на сході України набагато важче, ніж думав Зеленський.

Однак останні події стосуються не лише Донбасу. Пересування Кримом викликає значне занепокоєння. Хоча російська мілітаризація Криму не є нічим новим, деякі думають, що Росія може захотіти тиснути на Україну через водопостачання. Після анексії Криму в 2014 році Україна заблокувала ключовий водний канал, позбавивши півострів більшості водопостачання. Хоча Росія стверджує, що вирішить це питання, багато хто скептично ставиться до того, чи можливо це. Проблема води не є новою проблемою, і деякі аналітики стверджують, що це явна точка конфлікту [61].

Бойові дії на Донбасі можуть стати додатковим тиском для зменшення оборони Криму. Звичайно, це може бути і навпаки, Крим є пунктом тиску для відвернення від Донбасу. Справа не лише в Україні. Чорне море є ареною для потенційного конфлікту, враховуючи присутність там російських сил та сил НАТО, що підкреслює стратегічне розташування Криму. Росія також активізувала свою діяльність в інших місцях Європи. Наприкінці березня реактивні літаки НАТО піднімалися в повітря 10 разів, щоб відповісти на

надзвичайно велику кількість російських бомбардувальників і винищувачів, які проводили складні маневри поблизу повітряного простору союзників. Україна є точкою неповернення у відносинах Росії та Заходу. Без сумніву, Росія хоче, щоб західні партнери – зокрема Франція, Німеччина та США – чинили тиск на Україну з метою імплементації Мінських домовленостей або, принаймні, на поступки ЛНР та ДНР [67]. Росія, ймовірно, хоче перевірити рішучість адміністрації Джо Байдена щодо України, зокрема, оскільки напруженість зросла після того, як Байден публічно заявив, що вважає Путіна «вбивцею».

Позитивним для Зеленського є те, що російські кроки спричинили шквал закликів на підтримку України від західних партнерів. Сюди входив довгоочікуваний дзвінок Зеленського – Байдена, обговорення ситуації двома главами держав. Міністр оборони США Ллойд Остін підтвердив «непохитну підтримку США» суверенітету України та підтвердив прихильність США до нарощування потенціалу українських сил. ЄС та Великобританія також підтвердили свою прихильність суверенітету України.

Залишається питання, що робитимуть західні партнери України, якщо Росія суттєво збільшить контингент або на Донбасі, або в Криму, або в обох місцях відразу. Існує стійка підтримка українських військових. Нещодавно США пообіцяли 125 мільйонів доларів військової допомоги, проте це довгострокове рішення, а не відповідь на ескалацію. Без сумніву, будуть рішучі заяви, спроби дипломатії, а також санкції. Однак цього буде недостатньо для повного стримування Росії. Наполягання Путіна на обговоренні Донбасу в тристоронньому ключі з Німеччиною та Францією без участі України показує, як Москва може використовувати дипломатію для власного PR [50].

Російський економічний слід в Україні постійно зменшується з 2014 року. Це відбулося через кілька факторів, включаючи запровадження декількох режимів санкцій проти російських компаній, частковий бойкот російських товарів, російську окупацію частин Донецької та Луганської областей (де було розташовано багато російських компаній), та імплементація Угоди про асоціацію

з ЄС, яка перенесла українські моделі торгівлі та робочої міграції з Росії в ЄС [36]. Однак масштаби цього зниження не ясні.

Оборот російських компаній як частки від загального обороту в українській економіці почав зменшуватися, після досягнення піку в 4,6% у 2013 р. У той же час розмір власних активів, що належать Росії, зменшився. Зайнятість у російських компаніях зросла на 60% з 2010 по 2013 рік (з 1,7% до 2,7% від загальної кількості) і з тих пір неухильно зменшується.

Російська економічна присутність в Україні дещо нижча за російську економічну присутність у деяких балканських країнах. Звіт Центру вивчення демократії (CSD), підготовлений у партнерстві з кількома місцевими неурядовими організаціями, що співпрацюють (з використанням тієї самої методології), показав, що в Чорногорії оборот російських компаній був набагато вищим, досягнувши в один момент 25% ВВП країни [52]. У Сербії цей показник коливається приблизно на 10%. У Боснії та Герцеговині цей показник трохи нижче 5%, тоді як у Північній Македонії він становить близько 0,143. Важливою відмінністю є те, що, хоча на Західних Балканах російська економічна присутність залишалася відносно стабільною або зросла протягом усього періоду (2008-2016), в Україні вона зменшилася.

Більшість опитаних експертів погодились, що вплив російської економічної присутності в Україні є принаймні частково негативним, особливо в засобах масової інформації та в деяких важливих секторах, таких як інфраструктура та оборона, де або частка російського капіталу значна, або Росія може впливати на менеджери цих компаній або через їхнє проросійське ставлення, або через ендемічну корупцію.

Однак існують розбіжності щодо того, чи весь російський капітал чинить негативний вплив. Деякі експерти відзначають, що приватні російські компанії відігравали позитивну роль в українській економіці, оскільки створювали робочі місця. Інші відзначали, що всі компанії, приватні або державні, відігравали негативну роль в Україні, будучи промоутерами російського порядку денного. Третя точка зору полягає в тому, що російська економічна присутність не

вплинула на Україну [31]. Навіть якби Росія хотіла здійснити будь-який вплив, вона не мала б успіху через санкції, публічний бойкот та успіх України в міжнародних судах.

Наприкінці 2018 року Росія була найбільшим індивідуальним торговим партнером України, незважаючи на шість років торгових обмежень, накладених на обидві сторони. Лише наприкінці 2019 року Китай випередив Росію як найбільшого торгового партнера України. Російський імпорт в Україну становив 6,2% ВВП на початок 2019 року проти більш ніж 17% у 2013 році.

Коли Україна входила до складу Радянського Союзу, багато її виробничих потужностей було інтегровано до радянських ланцюгів поставок. Тому Україна частково залишається залежною, а українські заводи важкої промисловості бачать як попит, так і пропозицію з боку Росії. Опитані експерти припускають, що така залежність особливо глибока у машинах (включаючи виробництво оборонних виробів) та у виробництві алюмінію [36].

Українсько-російські торгові відносини завжди були тісно пов'язані з політикою. Було чимало випадків, коли Росія розпочинала «торгові війни» завдяки зовнішньополітичним рішенням, прийнятим керівництвом України. Наприклад, після відмови України приєднатися до Євразійського митного союзу в 2011 році Росія запровадила захисні заходи, спочатку заборонивши ввезення трьох провідних виробників сиру, а потім ввівши плату за утилізацію транспортних засобів для експорту автомобілів. У 2014 році Росія додатково ввела мита на українську продукцію, розірвала Угоду про вільну торгівлю та заборонила імпорт українських сільськогосподарських та харчових продуктів, а також сировини [20].

У відповідь Україна заборонила імпорт тієї ж продукції з Росії. Відтоді Україна також припинила торгівлю військовими товарами з Росією, торкнувшись 79 українських та 859 російських середніх та великих підприємств. У 2016 році Росія продовжила свою торгову війну, заборонивши транзит товарів з України через територію Росії. У 2018 році перелік заборонених продуктів був розширений до більш ніж 50 товарних груп, включаючи техніку,

сільськогосподарську продукцію та перероблені продукти харчування. Україна відповіла на це введенням тарифів та заборон на одні й ті самі товарні групи та спеціального ввізного тарифу. У 2019 році Росія заборонила експорт вугілля, нафти та нафтопродуктів в Україну. Ця заборона суттєво вплинула на українсько-російську торгівлю, оскільки російське дизельне паливо, бітум та скраплений нафтовий газ складають 32% українського ринку нафтопродуктів [36]. У відповідь Україна заборонила російський формалін, електричні провідники, банки для консервування та електричні апарати для комутації або захисту електричних ланцюгів. У 2020 році Україна також запровадила спеціальний податок у розмірі 65% на електроенергію та вугілля, імпортовану з Росії.

І Україна, і Росія є членами СОТ. Україна подала до СОТ претензії до Росії щодо всіх вищезазначених заходів. Ще одна російсько-українська торгова суперечка у СОТ стосувалася введених Росією заходів щодо імпорту залізничного обладнання та його частин. Спочатку, у 2018 році, СОТ виніс рішення на користь Росії. Однак Україна подала апеляцію, і в лютому 2020 року Організація СОТ підтримала скаргу України. Хоча обмеження торгівлі з боку Росії завдають шкоди економіці України в короткостроковій перспективі, деякі експерти стверджують, що вони стимулювали Україну до диверсифікації торгівлі, а отже, мали б позитивний ефект у довгостроковій перспективі [20]. Однак, хоча торгівля України з Росією знижувалась, торгівля з іншими регіонами зросла недостатньо, щоб компенсувати це, тобто Україна втратила значну частину своєї торгівлі і не отримала багато взамін.

Економічна присутність Росії на територіях Донецької та Луганської областей, які не перебувають під контролем уряду України, теж неодноразово доведена. Однак все ж варто відзначити ситуацію з нелегальним експортом з цих територій. Деякі російські компанії нібито продовжують працювати на територіях, які не підконтрольні українському уряду, і продовжують поставляти товари в контрольовані урядом регіони. Наприклад, аналіз Liga.net показує, що нелегальний експорт з цих регіонів до Росії становив близько 200 млн. доларів,

причому найбільші категорії – сільськогосподарські товари, вугілля та паливо [52]. Україна продовжує торгувати з цими регіонами. Особливої уваги заслуговує торгівля вугіллям. Оскільки в підконтрольних Україні регіонах після окупації Росією частин Донецької та Луганської областей покладів кам'яного вугілля було недостатньо, українські компанії продовжували імпортувати кам'яне вугілля з цих регіонів. Шахти, які виробляли таке вугілля, часто нібито контролювались лідерами так званих ДНР і ЛНР, а компанії, які перевозили вугілля, були пов'язані з союзниками колишнього президента Віктора Януковича. Наприклад, Liga.net повідомляє на основі даних «Укрзалізниці», що у 2016 році з окупованих регіонів було імпортовано 11,8 млн. тонн кам'яного вугілля. Потім більша частина перероблялася на заводах Ріната Ахметова. Однак, згідно з журналістськими звітами, кам'яне вугілля з окупованих районів Донецька та Луганська транспортується не лише до України, а й до інших країн.

3.2 Розвиток оборонних спроможностей України

У серпні 2014 року українське Міністерство оборони офіційно почало здійснювати комплексні зусилля щодо тотального розвитку збройних сил країни. Через три роки бойовий потенціал досяг найвищого рівня з часу здобуття незалежності в 1991 році. Проте проблема безпеки України зберігається, оскільки її військовий потенціал значно поступається потенціалу її основного противника – Росії. Цей дефіцит був би не таким великим, якби Україна не відмовилася від своєї ядерної зброї в 1996 році відповідно до гарантій безпеки Будапештського меморандуму – або якби країна мала чітку перспективу вступу до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) [54]. Однак, оскільки жодного з цих варіантів сьогодні не існує, Україна повинна розраховувати на власні сили.

У 2014 році українська армія почала відновлюватися від стану повної деградації, що настав після розпаду СРСР. Ця слабка відправна точка пояснює, чому нинішній рівень армії, досягнутий за міжнародної підтримки, слід вважати значним успіхом. Однак військова реформа далеко не завершена, і проблеми, з

якими стикаються під час реформування збройних сил, такі як низька якість управління (управління за радянським зразком), корупція та відсутність належного фінансування, не дозволяють нікому бути абсолютно впевнений в успіху реформ [54].

Після розпаду Радянського Союзу Україна успадкувала одну з найбільших армій Європи. Її збройні сили мали 780 000 військовослужбовців, 6500 танків, 1100 бойових літаків та понад 500 кораблів. Маючи 176 міжконтинентальних балістичних ракет та понад 1000 тактичних ядерних озброєнь, країна мала третій за величиною ядерний арсенал у світі, поступаючись лише США та Росії. Тоді українські чиновники розглядали ці величезні військові як зайві. НАТО перетворилося із супротивника на партнера, і мирний розпад Радянського Союзу зробив збройний конфлікт з Росією менш імовірним [41]. Україна зазнала глибокої економічної кризи і не могла дозволити собі підтримку такої великої армії. Отже, коли в 90-х роках країна розпочала свою першу реформу збройних сил, спрямовану на адаптацію радянських військових до сучасних сил, першим чином було скорочення військових структур та персоналу та під міжнародним тиском відмова від ядерної зброї.

До 2014 року розвиток української армії керувався трьома цілями: протидіяти терористичним загрозам, брати участь у міжнародних гуманітарних та миротворчих операціях та проводити локальну війну, якщо це необхідно. Однак брак коштів у значній мірі перешкоджав їх реалізації. У той час як Україна успішно розвивала сили швидкого реагування та спеціальних операцій – техніка та професіоналізм яких дозволили країні брати участь у миротворчих місіях ООН (наприклад, в Демократичній Республіці Конго, Ліберії, Південному Судані та Кот-д'Івуарі) та поширення миру через НАТО – її основні сили оборони були в жалюгідному стані [54]. На початку 2013 року українські військові зменшилися у порівнянні зі своїм радянським попередником, складаючи 184 000 солдатів, приблизно 700 танків, 170 бойових літаків і 22 військових кораблі. Але воно було не таким здібним, як повинно бути.

Війна з Росією природно підняла військові цілі України, продемонструвавши необхідність армії, здатної не тільки брати участь у миротворчих та контртерористичних операціях, але й відновлювати суверенітет України над Донбасом та ефективно захищати територію України. Нові реформи розпочались негайно в 2014 році. На відміну від попередніх заходів, ці реформи мають інший набір завдань, більш системний підхід та тіснішу співпрацю із західними партнерами [32]. Армія реформується відповідно до стандартів НАТО за сприяння інструкторів Альянсу. Перш за все, вони відбуваються в умовах збройного конфлікту. Звичайно, цей конфлікт є потужним стимулом для змін і забезпечує бойовий досвід для реорганізації армії та підготовки майбутніх офіцерів. Водночас це також заважає швидкості впровадження реформ. Але після 2015 року інтенсивність бойових дій на сході України зменшилась, що дозволило зосередитись на реформах [54].

Хоча ми часто називаємо цей процес «реформою», точніше було б говорити про створення нової армії. Зміни відбулися у всіх сферах – від стратегічних оборонних документів до управління та логістики. Найголовніше, що Україна офіційно оголосила членство в НАТО стратегічною державною метою, тим самим відмовившись від багатовекторної політики співпраці як з НАТО, так і з Росією. Було повністю змінено управління своїми збройними силами – тобто навчання персоналу, матеріально-технічне забезпечення та медичну підтримку – для досягнення сумісності з державами-членами НАТО [32].

Уряд також збільшив свій бюджет на військових, які зараз отримують більше коштів, ніж в будь-який час після здобуття незалежності. Якщо у 2013 році військовий бюджет України становив приблизно 1,9 мільярда доларів, то у 2015 році він становив 3,1 мільярда доларів. Звичайно, важко сказати, що будь-який обсяг фінансування є достатнім для того, щоб зіткнутися з Росією. Тим не менше, кошти надходять не лише на утримання збройних сил, але й на розвиток нових можливостей.

Збільшення фінансування допомогло Україні значно збільшити як обсяг, так і боєдатність своїх військ. З 2013 року кількість військовослужбовців зросла на 36% – до 250 000. Це особливо примітно, оскільки українська армія поступово відмовляється від свого непопулярного призову та переходить до моделі контрактної служби. Згідно з офіційними планами (він був затверджений у 2017 році), до 80% військовослужбовців будуть професійними військовими. Водночас українські військові також розпочали проведення численних навчань за підтримки іноземних держав для підвищення рівня бойової підготовки особового складу [83]. Лише у 2016 році українські військові провели майже 900 навчань, у тому числі з міжнародною участю. Для порівняння, у 2009 році через відсутність фінансування було проведено нульові повномасштабні багатонаціональні військові навчання на території України. Таким чином, у разі відновлення активної фази бойових дій на Донбасі українська армія буде ефективнішою, ніж у 2014 році, завдяки поєднанню власного бойового досвіду та технологій та досвіду військових з країн НАТО [32].

Нарешті, військові створили підрозділи інформаційно-психологічних спецоперацій та реформували систему територіальної оборони. Сьогодні в кожному регіоні держави сформовані підрозділи територіальної оборони, що базуються на резервістах, добровольцях та демобілізованих солдатах. Згодом ці підрозділи будуть реорганізовані в батальйони та об'єднані в бригади, якими керуватиме командування Сухопутних військ Збройних Сил України. Наступним етапом буде підготовка бригад відповідно до стандартів НАТО [54]. Уряд також планує створити військову поліцію, яка повинна бути створена за підтримки Канади. До її завдання відноситиметься забезпечення правопорядку серед військовослужбовців і запобігання та розкриття злочинів, скоєних військовослужбовцями, щодо чого їй буде надано право проводити досудове розслідування. Також цього року Президент України описав плани створення військового суду як доповнення до поліції та військової прокуратури. За допомогою цих змін армія стає більш сучасною та краще оснащеною для вирішення викликів, з якими вона стикається.

Багато країн надали Україні матеріально-технічну підтримку та допомогли у підготовці військового та медичного персоналу. У цих зусиллях Сполучені Штати зіграли особливу роль. Вони надали військових спеціалістів, мільярдну фінансову допомогу та нелетальне озброєння, таке як обладнання зв'язку та радары. На початку березня США поширили своє зобов'язання перед Україною на крок далі, схваливши продаж протитанкового ракетного комплексу Javelin [26]. 30 квітня перша з цих ракет американського виробництва прибула до країни. Як результат, ці зміни мали значні політичні наслідки. Для України можливість придбати Javelin є ознакою того, що армійська реформа рухається в правильному напрямку. Військовий ефект є більш обмеженим з огляду на невелику кількість протитанкових ракетних комплексів (210 ракет та 37 пускових установок), які зараз має Україна. Тим не менше, принаймні українські військові мають можливість отримувати новий тип зброї.

Реформи були одними з найбільш успішних за часи незалежності країни. Україна нарешті створила військо, гідне бою. Але йому потрібно придбати додаткове нове обладнання та ефективно впроваджувати зміни.

Завдання переозброєння армії сучасними технологіями залишається критичним питанням. Протягом усього конфлікту Україна максимізувала у своєму розпорядженні радянські технології. Проте, враховуючи застарілий характер цього обладнання, поставки зброї із Заходу – засобів зв'язку, радіолокаційного обладнання та приладів нічного бачення – життєво важливі [32]. Хоча ці поставки значно зміцнюють українську армію, стратегічна проблема модернізації зброї залишається невирішеною. Врешті-решт Україні доведеться закуповувати нову зброю у значних обсягах. Оскільки економічна ситуація в країні залишається поганою, вона наразі не має для цього коштів.

Альтернативою є виробництво модернізованої зброї всередині країни. Це завдання теж непросте. Історично українська військова промисловість була тісно пов'язана з Росією. Порушення зв'язків з Росією, таким чином, змусило Україну шукати військово-промислових партнерів деінде, проте невеликого прогресу досягнуто. Через війну Україна припинила військово-технічне співробітництво з

Росією в червні 2014 року [31]. У 2014 році глава Міністерства промисловості і торгівлі Росії Дмитро Мантуров оцінив загальний обсяг російських військових та цивільних замовлень, що розміщуються на українських підприємствах, у 15 млрд. доларів або 8,2 відсотка ВВП України. Україна не опублікувала власної оцінки вартості втрачених військових контрактів, але вони явно суттєві. В якості компенсації українські військово-промислові фірми почали отримувати підтримку від держави. Проте фінансові можливості уряду обмежені, а грошей на модернізацію обладнання та інвестування у розвиток нових технологій недостатньо.

Ось чому воєнно-технічна допомога, яка надається Україні країнами НАТО, є настільки важливою. Основними потребами України залишаються протитанкові системи, розвідувальна техніка та обладнання зв'язку, які могли б бути ефективними для радіоелектронної боротьби, радіолокаційного контрудару та приладів нічного бачення [54]. Україні також необхідно відновити свою систему військово-морського флоту та берегової оборони на додаток до авіаційної та протиповітряної оборони.

Однак успіх військової реформи залежить від здатності української влади не лише знаходити фінансування для військових реформ, але – що ще важливіше – ефективно їх впроваджувати. Впровадження змін у військовій справі стикається із звичайними викликами українських реформ: відступ консерваторів, корупція та відсутність громадського та парламентського контролю [20].

Західна допомога буде мати вирішальне значення у питанні фінансування, але не обов'язково у питанні реалізації. Іноді країни НАТО намагаються зрозуміти, як буде використовуватися обладнання в українських умовах. Наприклад, в Україну було доставлено 130 військових машин Humvee, але запасних частин та шин не доставлено. Як результат, Україна намагалася відремонтувати транспортні засоби, і їх використання було обмеженим. Більше того, Україна та Захід часто по-різному розуміють, які завдання повинна взяти на себе українська армія. Захід керується своєю допомогою тим, що головним завданням української армії є відсіч агресії. Тим часом Україна розглядає

завдання як більш масштабні, включаючи відновлення територіальної цілісності [32].

Проте, навіть маючи оптимальну підтримку Заходу, Україна стикається з іншими проблемами у здійсненні реформ. Одним із них є підходи, практики та мислення українських військових, особливо старших офіцерів, які пройшли навчання за радянських часів. Управління в армії залишається здебільшого радянським, засноване на контролі та покаранні без підтримки незалежності та ініціативи. Цей стиль відбиває бажання підготовленому персоналу залишатися в армії. Так, за останніми даними, через рік після підготовки, яку підтримують США та Канада, близько 80 відсотків навчених військових залишають армію [54]. Ця статистика заперечує постійну роботу з вдосконалення підготовки персоналу. Для утримання спеціалістів потрібні кращі управлінські практики.

Дійсно, було б наївно вважати, що можна модернізувати українську армію без реформ в інших сферах українського уряду. Військова реформа матиме успіх лише в тому випадку, якщо Україна знайде способи обмежити корупцію, розробити більш демократичну політичну систему та поважати громадянські права, особливо мовні та культурні права національних меншин. Зусилля української військової реформи зрештою – це не лише питання модернізації свого обладнання. Модернізація та вдосконалення управління українськими військовими в кінцевому підсумку є найважливішим, і до того ж найскладнішим, фактором успіху військової реформи.

3.3 Посилення співпраці та взаємодії з іноземними країнами та міжнародними безпековими організаціями

Відносини між НАТО та Україною беруть початок з 1990-х років і з тих пір переросли в одне з найважливіших партнерських відносин НАТО. Починаючи з 2014 року, внаслідок російсько-українського конфлікту, співпраця активізується у критичних сферах.

Хартія про відмінне партнерство 1997 року залишається головною угодою, що лежить в основі відносин між Україною та НАТО. Комісія Україна-НАТО (NUC) керує спільною діяльністю та забезпечує форум для консультацій між членами Альянсу та Україною з питань безпеки, що становлять спільний інтерес [41].

Декларація про доповнення Хартії, підписана у 2009 році, відводила NUC центральну роль у поглибленні політичного діалогу та співпраці для підтримки зусиль України щодо реформ. Основним інструментом підтримки цього процесу є Річна національна програма (РНП), яка відображає національні цілі реформ в Україні та річні плани реалізації. Вона складається з п'яти глав, присвячених: політичним та економічним питанням; оборонні та військові питання; ресурси; питання безпеки; та юридичні питання.

Союзники щорічно оцінюють прогрес у рамках РНП. Відповідальність за імплементацію в основному покладається на Україну і координується офісом віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, який також є головою Комісії України з питань співпраці з НАТО [41]. За допомогою процесу члени Альянсу заохочують Україну енергійно просувати реформи для зміцнення демократії, верховенства права, прав людини та ринкової економіки.

Співпраця України з НАТО є взаємовигідною і включає:

- Нарощування можливостей та взаємодії: НАТО підтримує українську оборонну та пов'язану з нею реформу сектору безпеки через Спільну робочу групу з питань оборонної реформи, Процес планування та огляду ПЗМ, Програму розбудови доброчесності НАТО, Програму підвищення оборонної освіти НАТО, Спільну робочу групу з оборонного технічного співробітництва та консультативну місію в Представництві НАТО в Києві. Починаючи з 2016 року, за допомогою Комплексного пакету допомоги, члени Альянсу підтримують мету України здійснити реформи сектору безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО [54]. З 2014 року у відповідь на російсько-українську кризу було розпочато кілька проектів

Цільового фонду для підтримки розвитку потенціалу та стійкого розвитку потенціалу в ключових сферах:

- ✓ Командування, управління, зв'язок та обчислювальна техніка (С4) – допомагає Україні в реорганізації та модернізації її структур та можливостей, а також підвищує здатність України забезпечувати свою власну оборону та безпеку. Було узгоджено чотири проекти, які перебувають на різних етапах реалізації, з урахуванням вимог у галузі регіональної безпеки повітряного простору; захищений тактичний зв'язок; обмін знаннями; та ситуативна обізнаність [41].
 - ✓ Логістика та стандартизація – спрямовано на підтримку поточної реформи систем логістики та стандартизації в Україні для збройних сил, а також інших національних військових формувань, включаючи Національну гвардію та Державну прикордонну службу безпеки, відповідно.
 - ✓ Кіберзахист – створений у 2017 році, мав на меті допомогти Україні розвивати сувору оборонні технічні можливості для протидії кіберзагрозам. Допомога включала створення центру управління інцидентами для моніторингу інцидентів кібербезпеки та лабораторій для розслідування інцидентів кібербезпеки [41].
 - ✓ Медична реабілітація – має на меті забезпечити швидкий доступ до належної допомоги пацієнтам, включаючи активних та звільнених українських військових та жінок та цивільний персонал із сектору оборони та безпеки.
 - ✓ Перехід до військової кар'єри – допомагає Україні у розробці та впровадженні стійкого, ефективного та інтегрованого підходу до переселення військовослужбовців, закріпленого в управлінні персоналом збройних сил.
- Участь у процесі планування та перегляду ПЗМ допомагає Україні поставити реалістичні цілі щодо реформ та покращення здатності своїх сил

діяти разом із союзними силами в операціях з реагування на кризи та підтримки миру [32].

- Починаючи з 2007 року, Україна бере участь у програмі «Розбудова доброчесності», яка надає практичну допомогу та поради щодо зміцнення доброчесності, підзвітності та прозорості у секторі оборони та безпеки. Завершення процесу самооцінки та експертної оцінки забезпечує ретельну оцінку попереднього антикорупційного пакету та набір рекомендацій щодо вдосконалення належного управління та проведення стійких антикорупційних реформ в обороні та суміжних секторах безпеки [32]. На цій основі спеціальна програма діяльності продовжуватиме надавати два рівні допомоги – спеціальний досвід установам для покращення ефективного управління та управління оборонними ресурсами та освітні та навчальні заходи для розвитку індивідуального потенціалу.
- Програма підвищення оборонної освіти сприяє вдосконаленню та реструктуризації систем військової освіти та професійної підготовки, зосереджуючи увагу на восьми навчальних закладах оборони в Києві, Львові, Харкові, Одесі та Житомирі та п'яти навчальних центрах для контрактників у Десні, Яворові, Старичах, Миколаєві та Василькові.

На тлі дій Росії проти України на саміті НАТО у Варшаві в липні 2016 р. була створена Платформа НАТО-Україна з протидії гібридній війні для посилення стійкості держави та суспільства. Проекти на підтримку досліджень, тренінгів та консультацій експертів тривають [51].

НАТО підтримує реінтеграцію колишнього військового персоналу в цивільне життя за допомогою широкого кола проектів, надаючи допомогу в професійній перепідготовці та послугах психологічної реабілітації для пом'якшення синдрому посттравматичного стресу серед демобілізованих військовозобов'язаних.

З початку війни 2014 року в Криму та на сході України експерти надавали консультації щодо планів дій України на випадок надзвичайних ситуацій та заходів з врегулювання криз, пов'язаних з критичною енергетичною

інфраструктурою та ризиками цивільного захисту. Сьогодні співпраця зосереджена на покращенні національної спроможності до цивільної готовності та стійкості до протистояння гібридним загрозам [41]. Україна бере активну участь у програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки» з 1991 року. Спільна робоча група з питань наукового та екологічного співробітництва (СФС) сприяє визначенню пріоритетних напрямків практичної наукової співпраці.

У 2014 році у відповідь на війну в Україні співпраця у галузі цивільної науки та технологій, пов'язаної з безпекою, була посилена, і з тих пір Україна стала найбільшим бенефіціаром програми СФС. Сьогодні провідними напрямками співпраці з Україною в рамках СФС є передові технології, боротьба з тероризмом, захист від хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних агентів (ХБРЯ), а також енергетична та екологічна безпека.

Центр інформації та документації НАТО у Києві підтримує зусилля національних органів влади та неурядових організацій щодо надання публічної інформації про НАТО та роз'яснення відносин між Україною та НАТО [41].

Україна підтримала операції з підтримання миру в Боснії та Герцеговині та продовжує вносити свій внесок у сили Косово, в даний час тут діє потужний інженерний підрозділ із можливостями саморобних вибухових пристроїв.

На підтримку Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані Україна дозволила оформлення польотів та транзит поставок, а також надала медичний персонал для підтримки провінційних груп з реконструкції в Афганістані та інструкторів навчальної місії НАТО в Афганістані. Після закінчення місії МССБ у 2014 році Україна підтримує подальшу Місію рішучої підтримки з метою підготовки, консультування та допомоги афганським силам безпеки.

Починаючи з березня 2005 року, Україна надавала офіцерам участь у навчальній місії НАТО в Іраці, яка припинила свою діяльність у грудні 2011 року.

У період між 2007 і 2010 роками Україна шість разів розгортала кораблі на підтримку операції «Активні зусилля», контртерористичної операції з морського

нагляду в Середземномор'ї. У 2013 році це також сприяло проведенню НАТО контрпіратської операції Ocean Shield. З моменту запуску морської операції Sea Guardian у 2016 році, Україна продовжує надавати інформацію на підтримку морської ситуації в Чорному морі та навколо нього [32].

Паралельно з військовою та політичною підтримкою України НАТО значно активізувала практичну допомогу Україні. Відразу після незаконної анексії Криму Росією міністри закордонних справ НАТО домовились про заходи щодо посилення здатності України забезпечувати власну безпеку. Вони також вирішили і надалі розвивати свою практичну підтримку Україні на основі значного вдосконалення існуючих програм співпраці, а також розробки істотних нових програм [54].

На саміті 2016 року у Варшаві заходи НАТО на підтримку України стали частиною Комплексного пакету допомоги (САР). САР призначений для підтримки здатності України забезпечувати власну безпеку та здійснювати широкомасштабні реформи в секторі безпеки та оборони на основі євроатлантичних принципів та найкращої практики. В даний час він включає дорадчу місію в Представництві НАТО в Україні, а також 16 програм з розбудови потенціалу та цільових фондів [32].

Висновок до розділу 3

Минуло шість років після того, як Росія незаконно анексувала Крим, невід'ємну частину території України. Це був перший випадок після закінчення Другої світової війни, коли країна в Європі намагалася силою змінити кордони. За цим грубим порушенням міжнародного права послідувала дестабілізація Росією ситуації на сході України, де вона підтримала бойовиків у війні з українськими військами та направила власні війська. Україна розпочала посилення своєї оборони.

На Заході є голоси, які виступають за новий прагматизм у відносинах з Москвою. Деякі, можливо, роблять це з інтересу повернутися до нормальних ділових відносин з Росією. Деякі можуть бути мотивовані зрозумілою стурбованістю ризиками, які створює посилена військова діяльність. Інші

можуть вважати, що компроміси необхідні, тому що Росія потрібна для вирішення багатьох інших викликів та криз, що стоять перед глобальною безпекою.

Союзники України по НАТО чітко заявили, що продовжують вважати, що партнерство з Росією, засноване на повазі міжнародного права та зобов'язань, матиме стратегічну цінність. Очевидне прагнення Росії відстоювати свої інтереси безпеки шляхом розмежування сфер впливу серед великих держав є абсолютно неприйнятним. Це буде нести величезні ризики для європейської безпеки. Суверенітет та цілісність України лежать в основі європейського порядку, заснованого на правилах. Його інтереси безпеки повинні бути повністю враховані.

ВИСНОВКИ

Відносини Росії з сусідами та із Заходом значно змінилися після закінчення холодної війни. Війна в Грузії у 2008 році, анексія Криму та початок війни на сході України у 2014 році були ключовими подіями, які змінили статус Росії зі «стратегічного партнера» Європейського Союзу на «ключовий стратегічний виклик» у 2016 році. У 2020 році одночасні кризи в Білорусі та Нагірному Карабаху ще більше прояснили цей зсув. Ці події спричинили найбільший виклик європейській безпеці з часів холодної війни та посилили геополітичне суперництво між Росією та Заходом.

Однак останні події дають зрозуміти, що Росія втрачає вплив в Євразії. Агресія Росії проти Грузії та України сприяла регіональній нестабільності та посилила національну стійкість цих країн проти інтересів Кремля; підтримка Володимиром Путіним Олександра Лукашенка в Білорусі посилила підтримку ЄС та США білоруської опозиції; і Туреччина отримала провідну роль у вирішенні Нагірно-Карабахського конфлікту за рахунок Москви. Прихильність регіону з боку зовнішніх держав, таких як Європейський Союз, Китай, Туреччина та Сполучені Штати, підкреслює обмеженість економічних ресурсів Росії та її відсутність привабливості м'якої сили. Але головні інтереси Кремля – блокування розширення Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору (НАТО) на схід та збереження регіону як «зони привілейованих інтересів» – залишаються недоторканими, оскільки він намагається пристосуватися до нових обставин шляхом зміни тактики.

Відповідь Росії на нормативну політику ЄС була двоякою, що відкриває два шляхи російського дискурсу. Один рівень опирається на реалістичну парадигму, а другий додає йому консервативної ідеології. Відмінність між ними може бути проілюстрована різними політичними концепціями сфер впливу та «русского мира».

Другий аспект російської політики можна назвати нормативним контрнатупом з просуванням доктрини консервативної політики як ядра російської стратегії м'якої сили. Він ґрунтується на відродженні традиційного

розуміння суспільної та політичної активності, починаючи від вітчизняного соціального консерватизму до пожвавлення консервативних принципів у міжнародних відносинах. Зокрема, концепція сім'ї як основи соціальних зв'язків може служити орієнтиром для розуміння як політики Росії в сусідніх країнах, так і доктринальних основ російського націоналізму. Консерватизм Путіна намагається нормалізувати Росію шляхом артикуляції концепції нації як аналога великої родини, яка закріплена не певною ідеологією, а відчуттям природної і незаперечної належності до колективу. Анексію Криму також можна інтерпретувати за допомогою такого типу сімейної риторики, що виходить за межі матеріального обчислення. У рамках цього консервативного світогляду, гармонійного з доктриною органічного націоналізму, Захід (і Європа зокрема) негативно позначений як джерело загроз та небезпек.

Навпаки, на Південному Кавказі мало місця для світової російської ідеології (можливо, за винятком Південної Осетії та Абхазії, але навіть там лояльність місцевих еліт до Москви нестабільна і обумовлена фінансовими потоками з Кремля). На Південному Кавказі ключову роль у проектуванні російської версії консерватизму відіграє Російська православна церква (РПЦ), особливо в Грузії, а також у Вірменії. Знову ж таки, спільними знаменниками є консервативне ставлення всередині кавказьких суспільств з сильним скептицизмом щодо ліберальної ідентичності Європи, яке досліджує РПЦ.

Отже, поєднання двох основних концепцій – реалістичного поділу сфер впливу та більш ідентичної ідеї «Русского мира» – є двома сторонами однієї політичної медалі і висвітлює два різних бачення, які Росія використовує для формування своєї зовнішньої політики. В результаті аргументи з репертуару оборонного реалізму (Росія захищає себе від злобного Заходу, який десятиліттями – якщо не століттями – прагне відірвати Україну від Росії) переплітаються з месіанськими зверненнями до російської духовності та моральної переваги над Заходом. Загальним результатом цього нав'язування двох несхожих, але сумісних дискурсів є зростаюча ідеологізація зовнішньої політики Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

- 1.) Информационно-аналитический портал Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/>
- 2.) Концепция внешней политики Российской Федерации 2016 года. URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents//asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/2542248
- 3.) О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. 2021 г. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0pID1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>
- 4.) Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/>
- 5.) Офіційний сайт Євразійського економічного союзу. URL: <http://www.eaeunion.org/?lang=en>
- 6.) Офіційний сайт Організації договору про колективну безпеку. URL: <https://odkb-csto.org/>
- 7.) Офіційний сайт Співдружності Незалежних Держав. URL: <https://cis.minsk.by/>
- 8.) Стратегія зовнішньої політики України. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
- 9.) Стратегія національної безпеки України. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

Література

- 10.) Ariel Cohen, Robert E. Hamilton. The Russian military and the Georgia war: lessons and implications. ERAP Monograph. 2011, 114 p.
- 11.) Arkady Moshes, András Rácz. What has remained of the USSR: exploring the erosion of the post-soviet space. Finnish Institute of International Affairs, 2019, 270 p.
- 12.) Ian J. McGinnity. «Selling its Future Short: Armenia's Economic and Security Relations with Russia». CMC Senior Theses. 2010. 51 p.

- 13.) Impact of the Current Situation in Nagorno Karabakh on Georgia's National and Regional Security. Tbilisi 2021, 69 p.
- 14.) Kamal Makili-Aliyev. Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West ...// IAI WORKING PAPERS 13, Baku, 2013, 14 p.
- 15.) Margarete Klein. Russia's Military Policy in the Post-Soviet Space: Aims, Instruments and Perspectives. SWP Research Paper 1, Berlin, 2019, 44 p.
- 16.) Means of Russia hybrid warfare against Ukraine: scientific edition. National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv, 2017. – 40 p.
- 17.) Narek Sukiasyan. Armenian-Russian relations from revolution to war. 2021. 8 p.
- 18.) Pavel Baev. «Russia and Central and Eastern Europe: between Confrontation and Collusion», Russie.Nei.Visions, No.97, 2016, 32 p.
- 19.) Portniagina Marianna. «Contemporary Russia in America's World: Russian Narratives on Post-Soviet Space». Master of Arts (MA), Thesis, International Studies, Old Dominion University, 2018. 81 p.
- 20.) Russian economic footprint in Ukraine. Policy paper. 2020, 56 p.
- 21.) Sergi Kapanadze. Georgia's vulnerability to Russian pressure points. European Council on Foreign Relations. 2014, 9 p.
- 22.) Sergey M. Markedonov & Maxim A. Suchkov: Russia and the United States in the Caucasus: cooperation and competition, Caucasus Survey. Routledge. 2020, 18 p.
- 23.) Shiryev Z. Azerbaijan's Relations with Russia Closer by Default?// Russia and Eurasia Programme, March 2019, 34 p.
- 24.) The South Caucasus: Between integration and fragmentation. May 2015, 110 p.
- 25.) Yevhen Fedchenko. Kremlin propaganda: Soviet active measures by other means: identity and propaganda in Russian-Ukrainian relations.
- 26.) Ukrainian hybrid warfare. Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies), Volume 2, 2016, 30 p.

- 27.) Фокина Л. В. Молдова: состояние и перспективы развития торгово-экономического сотрудничества с Россией. Проблемы постсоветского пространства. Институт экономики РАН (ИЭ РАН), Москва, 2017, 13 с.
- 28.) Кондратенко О. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Монографія. 2017, 607 с.
- 29.) Мельниченко Б.Б. Політико-правові перетворення держав Центрально-Східної Європи наприкінці ХХ ст.: історіографія питання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, вип. 1, 2012, 10 с.
- 30.) Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2015, 519 с.
- 31.) Україна – Росія: сценарії розвитку відносин до 2020 року. Фонд ім. Фрідріха Еберта: представництво в Україні. 2020, 14 с.

Інтернет-ресурси

- 32.) An independent and sovereign Ukraine is key to Euro-Atlantic security. 2020. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2020/07/08/an-independent-and-sovereign-ukraine-is-key-to-euro-atlantic-security/index.html>
- 33.) Azerbaijan fires info war salvo against Russia. 2021. URL: <https://eurasianet.org/azerbaijan-fires-info-war-salvo-against-russia>
- 34.) Azerbaijan-Russia relations warm up. 2020. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13602-azerbaijan-russia-relations-warm-up.html>
- 35.) Can Russia capitalize on the current political unrest in Georgia? 2021. URL: <https://jamestown.org/program/can-russia-capitalize-on-the-current-political-unrest-in-georgia/>

- 36.) Economic warfare in the Russian-Ukrainian conflict: Crimea. 2014. URL: <https://jamestown.org/program/economic-warfare-in-the-russian-ukrainian-conflict-crimea/>
- 37.) How to break the logjam over Nord Stream 2. 2021. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/04/29/nord-stream-2-russia-germany-gas-pipeline-lng-baltic-biden-europe-ukraine-energy/>
- 38.) Influence through trade: Russia's power play in Azerbaijan. 2021. URL: <https://bakuresearchinstitute.org/en/influence-through-trade-russias-power-play-in-azerbaijan/>
- 39.) Moscow's Post-Soviet integration dreams: history, economics play roles. 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/moscows-post-soviet-integration-dreams-history-economics-play-roles>
- 40.) Nagorno-Karabakh: New weapons for an old conflict spell danger. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/13/nagorno-karabakh-new-weapons-for-an-old-conflict-spell-danger>
- 41.) Relations with Ukraine. 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37750.htm
- 42.) Russia and/versus the EU: from Post-political consensus to political constestations. 2014. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2014-4-page-27.htm>
- 43.) Russia-Armenia ties complicate Turkish regional plans. 2021. URL: <https://globalriskinsights.com/2021/04/russia-armenia-ties-complicate-turkish-regional-plans/>
- 44.) Russia drops info bomb into Georgia's political crisis. 2021. URL: <https://eurasianet.org/russia-drops-info-bomb-into-georgias-political-crisis?>
- 45.) Russia in retreat as the Soviet collapse continues. 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russia-in-retreat-as-the-soviet-collapse-continues/>
- 46.) Russia's assets and liabilities in Belarus. 2020. URL: <https://cepa.org/russias-assets-and-liabilities-in-belarus/>

- 47.) Russia's permanent war against Georgia. 2021. URL: <https://www.fpri.org/article/2021/03/russia-permanent-war-georgia/>
- 48.) Russia promotes instability in the South Caucasus through Armenian arms transfers. 2021. URL: <https://www.caspianpolicy.org/russia-promotes-instability-in-the-south-caucasus-through-armenian-arms-transfers/>
- 49.) Russia's stake in the Nagorno-Karabakh war: Accident or design? 2020. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/russias-stake-in-the-nagorno-karabakh-war-accident-or-design>
- 50.) Russia's Westpolitik and the European Union. 2021. URL: <https://www.csis.org/analysis/russias-westpolitik-and-european-union>
- 51.) The evolution of Russian hybrid warfare: the case of Ukraine. 2021. URL: <https://rpr.org.ua/en/news/the-evolution-of-russian-hybrid-warfare-ukraine/>
- 52.) The Russia economy in health, oil, and economic crisis. 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/commentary/long-take/the-russian-economy-in-health-oil-and-economic-crisis/>
- 53.) The Security implications of Nord Stream 2 for Ukraine, Poland, and Germany. 2021. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/security-implications-nord-stream-2-ukraine-poland-and-germany>
- 54.) The Ukrainian military: from degradation to renewal. 2018. URL: <https://www.fpri.org/article/2018/08/the-ukrainian-military-from-degradation-to-renewal/>
- 55.) War in Nagorno-Karabakh: why now, and what to expect? 2020. URL: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/war-in-nagorno-karabakh-why-now-and-what-to-expect/>
- 56.) Whose rules, whose sphere? Russian governance and influence in Post-Soviet states. 2017. URL: <https://carnegieendowment.org/2017/06/30/whose-rules-whose-sphere-russian-governance-and-influence-in-post-soviet-states-pub-71403>

- 57.) Why Russia starts so many conflicts on its own borders. 2015. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/09/12/russia-has-a-lot-of-conflicts-along-its-borders-thats-by-design/>
- 58.) Азербайджан и Россия обсудили вопросы экономического сотрудничества и проблемы экспорта. 2020. URL: <http://interfax.az/view/822660>
- 59.) Армения и Россия углубляют экономическое сотрудничество. 2021. URL: https://cis.minsk.by/news/20466/armenija_i_rossija_uglubljajut_ekonomicheskoe_sotrudnichestvo
- 60.) Армения-Турция: возможность нормализации отношений кажется реальной как никогда. 2021. URL: <https://russian.eurasianet.org>
- 61.) Готовила ли Россия наступление на Украину: выводы западных аналитиков. 2021. URL: <https://www.dw.com/ru/gotovit-li-rossija-nastuplenie-na-ukrainu-na-chto-ukazyvajut-novye-dannye/a-57284735>
- 62.) Грузия-Россия: Коронавирус экономической независимости. 2021. URL: <https://www.ekhovkaza.com/a/31160003.html>
- 63.) Деловая миссия России: что предлагают экспортеры Азербайджану. 2021. URL: <https://az.sputniknews.ru/20210723/delovaja-missija-Rossii-v-Azerbajdzhane-podrobnosti-427518719.html>
- 64.) Кто выигрывает от противостояния России и Запада на постсоветском пространстве. 2018. URL: <https://carnegie.ru/commentary/76170>
- 65.) Лучшее – друг хорошего: РФ и Армения проверили отношения на прочность. 2019. URL: <https://iz.ru/941996/aleksei-zabrodin/luchshee-drug-khoroshego-rf-i-armeniia-proverili-otnosheniia-na-prochnost>
- 66.) Насколько экономика Грузии зависима от России? 2019. URL: https://aif.ru/money/economy/naskolko_ekonomika_gruzii_zavisima_ot_rossii
- 67.) Основные направления дипломатии России на постсоветском пространстве. 2020. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2307>

- 68.) Предсказуемая обида: как Россия и Грузия скатились в новый конфликт. 2019. URL: <https://www.rbc.ru/opinions/politics/25/06/2019/5d11cfbd9a7947ada15501f6>
- 69.) Проблема снижения влияния России на постсоветском пространстве: чем вызван дрейф государств СНГ в сторону многовекторности? 2019. URL: <https://iorj.hse.ru/2019-14-1/252925271.html>
- 70.) Transparency: как ослабить зависимость экономики Грузии от России. 2020. URL: <https://sova.news/2020/05/04/transparency-kak-oslabit-zavisimost-ekonomiki-gruzii-ot-rossii/>
- 71.) Эксперт: экономика Армении демонстрирует существенный восстановительный рост. 2021. URL: https://arka.am/ru/news/economy/ekspert_ekonomika_armenii_demonstriruet_sushchestvennyy_vosstanovitelnyy_rost/
- 72.) Без ілюзій про Росію: як війна та дві революції змінили Вірменію. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/06/25/7124820/>
- 73.) Від війни у Нагірному Карабасі найбільше виграла Росія. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3134416-vid-vijni-u-nagirnomu-karabasi-najbilse-vigrala-rosia-ekspert.html>
- 74.) Вибори у Молдові. Країна обирає між «дивом», сірою зоною і російським реваншем. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57761571>
- 75.) Вперед у світле минуле, або Як російська пропаганда маніпулює на ностальгії за СРСР. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/12/vpered-u-svitle-mynule-abo-yak-rosijska-propaganda-manipulyuye-na-nostalgiyi-za-srst/>
- 76.) Джерела фінансування російської пропаганди. 2021. URL: <https://hromadske.volyn.ua/dzherela-finansuvannya-rosijskoji-propahandy/>
- 77.) До Росії по допомогу: чому Вірменії та Азербайджану загрожує нова війна. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/05/14/7123160/>

- 78.) Південний Кавказ у геополітичному трикутнику «Туреччина – Росія – Іран». 2020. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/armii-voorugenie/pivdennij-kavkaz-v-geopolitichnomu-trikutniku-turechchina-rosiya-iran/>
- 79.) Політична ситуація в Молдові і завдання України. 2021. URL: <http://ukrpohliad.org/blogs/politychna-sytuatsiya-v-moldovi-i-zavdannya-ukrayiny.html>
- 80.) Російська пропаганда в Україні: «мандрівні меседжі» та «теми-ключі». 2017. URL: <https://www.dw.com/uk/>
- 81.) «Російське іномовлення як інструмент маніпулювання громадською думкою у трансатлантичному просторі». Аналітична записка. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/rosiyske-inomovlennya-yak-instrument-manipulyuvannya>
- 82.) Росія втрачає Молдову, або Чи буде нова війна Кремля за сфери впливу. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/11/rosiya-vtrachaye-moldovu-abo-chy-bude-nova-vijna-kremlya-za-sfery-vplyvu/>
- 83.) «Росія діє на Донбасі за придністровським сценарієм. Чому ми маємо навчитися?» Лекція експерта НІСД. 2021. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rosiya-die-na-donbasi-za-pridnistrovskim-scenariem-chomu-mi-maemo>
- 84.) Україна та Молдова мають вирішувати критичні проблеми в регіоні без участі РФ – експерт. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3218327-ukraina-i-moldova-maut-virisuvati-kriticni-problemi-v-regioni-bez-ucasti-rf-ekspert.html>
- 85.) Чи є Вірменія та Росія союзниками? 2017. URL: <https://www.mfaua.org/uk/publications/chy-ie-vmeniia-ta-rosiia-soiuznykamy>
- 86.) Чому Росія стала найкращим другом Вірменії? 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiya-stala-naykrashchym-druhom-vmeniyi/30968656.html>